

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳукуки дастнавис

ВБД: 9 тоҷик + 902.9+001(092)+373
ТКБ: 63.2(тоҷик)+63.2+72.3+74.263.1

НУРОВ СУҲРОБ РУСТАМОВИЧ

**ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ НИМАИ ДУЮМИ
АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX-II
ҲУДУДҶОИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСОРИ
ПРОФЕССОР О.Б. БОҶИЕВ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади
илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.09 – Таърихнигорӣ,
маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Душанбе – 2025

Диссертатсия дар кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шудааст

Роҳбари илмӣ: **Ғуломов Тоҷиддин Мирзоалиевич** –
доктори илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии
факултети таърихи Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Муҳиддинов Сайдалӣ** – доктори илмҳои
таърих, профессори кафедраи таърихи
ватанӣ ва умумии Донишгоҳи Славянии
Тоҷикистону Русия;

Сайнаков Сайнак Парпишоевич –
номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири
кафедраи таърихи халқи тоҷики
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айний;

Муассисаи пешбар: Муассисаи давлатии таълимии
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобочон Ғафуров

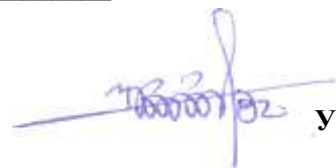
Ҳимояи диссертатсия рӯзи 25 июни соли 2025, соати 09:30 дар
ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D: КОА-024-и назди Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) амал
мекунад, баргузор мегардад.

Суроға: Умаров А.Қ. abdullo1189@mail.ru (тел: 981-05-98-89).

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути
сомонаи расмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (<https://tnu.tj/>)
шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои таърих

Умаров А.Қ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Яке аз дастовардҳои муҳими давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври бегона рӯ овардани кишварҳои гуногунӣ чомеа ба таърихи халқи тоҷик, инкишофи босуръати таърихнигорӣ милли ва рушди тафаккури таърихӣ миллати тоҷик ба ҳисоб меравад. Зеро шароити соҳибистиклолии кишвар, бунёди давлати милли ва ниёзҳои чомеаи муосири маданӣ омӯзиши гузаштаи пурифтихори таърихро тақозо менамоянд. Аҳамияти омӯзиши таърихро ба назари эътибор гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр намудаанд: «Таҳқиқи таърихи тамаддуни ҳар халқу миллат ҳеҷ гоҳ барои эҳсоси ғурур ва ифтихори ноҷо аз гузаштаи худ набуда, он бояд барои нишон додани роҳи тӯлонӣ ва пурпечуби тайкардаи ниёгони худ, шинохти заминаҳои аслии унсурҳои асосӣ ва муайян намудани хусусияту тамоюлҳои тамаддуни аҳди қадим равона гардад ва тақони таъсирбахше барои рушди инкишофи тамаддуни муосираш бошад» [47, с.5].

Ҳамчунин, зарурати таҳқиқ ва омӯзиши ин масъала дар шароити таъғирёбандаи ҷаҳони мосир ва бунёди давлати милли аҳамияти боз ҳам муҳимтарро касб кардааст. Дар воқеъ, андешаҳои созанда ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ки Пешвои миллат солҳои тӯлонӣ ба роҳ мондааст ва онҳоро дар таҷрибаи амалӣ исбот менамояд, аз нигоҳи мантиқи илмӣ, ҳақиқатнигорӣ ва воқеъбинӣ мукамалтарин ва пешқадамтарин ғояи маънавӣ дар масири таърихӣ рушд, пойдоии миллати тоҷик ва давлатдоии он мебошанд [58].

Дар чунин шароит андӯштани донишҳои илмӣ таърихӣ, маърифати илмӣ замони гузашта, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ таърихӣ ва ниҳоятан, истифодаи таҷриба ва сабақи таърихӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Дар ин радиф омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти илмӣ-пайӯҳишии муаррихону муҳаққиқон, муайян кардани ҷойгоҳ ва сатҳи онҳо дар таҳқиқи масоили

мубрами гузаштаи таърихӣ низ аз вазифаҳои муҳимми илми таърих ба шумор меравад.

Бинобар ин, омӯзиши зиндагинома ва фаъолияти илмию педагогии муҳаққиқон ва муаррихоне, ки дар таҳқиқи масъалаҳои гуногуни гузаштаи таърихии халқи тоҷик саҳми босазо гузоштаанд, аҳаммияти бузургро касб намуда, хушбахтона дар солҳои охир ба яке аз самтҳои муҳим ва назарраси таҳқиқоти таърихи ватанӣ табдил ёфтааст. Омӯзиши фаъолият ва саҳми муҳаққиқону муаррихон дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик, инъикоси масъалаҳои мубрами таърихи ватанӣ дар таҳқиқоти онҳо, нашри осори безаволи илмии онҳо ба ташаққули шуури таърихии ҷомеа, хусусан насли наврас ва ҷавони кишвар, тарбияи насли наврасу ҷавон дар руҳияи ватандӯстӣ ва созандагӣ таъсири назаррас дорад. Ҳамчунин, омӯзиши зиндагинома ва фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, педагогиву ҷамъиятӣ ва сиёсиву созандагии онҳо метавонад ҳамчун роҳнамо дар ҷодаи пажӯҳишҳои илмӣ ва хидмати арзанда ба халқу меҳан хизмат намояд.

Дар робита бо ин, зиндагиномаи пуршараф, ҳаёт ва фаъолияти илмию педагогӣ ва ҷамъиятии яке аз муаррихони варзидаи кишвар, профессор Олуболу Боқиев (1934-1999) шоян дикқат буда, ба сифати рисолаи диссертатсионӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Осори илмии профессор О.Б. Боқиев асосан масъалаҳои таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии таърихи Осиёи Миёна ва Тоҷикистонро фаро гирифтааст. Зиёда аз 200 асари илмӣ, мақолаҳо, барнома ва дастурҳои таълимии ӯ дар ин самт дар Тоҷикистон ва берун аз он, аз ҷумла дар шаҳрҳои Москва, Ленинград, Алмаато ва ғайра ба нашр расидааст.

Таҳқиқот ва фаъолияти илмии профессор О.Б. Боқиев асосан ба омӯзиши яке аз сафҳаҳои муҳимми таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои қарни XX ва инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус бахшида шудааст, ки давраи гардиши кулӣ дар таърихи Осиёи Миёна, аз ҷумла сарнавишти таърихии мардуми бумии он –

халқи тоҷик ба шумор меравад. Истилои Русияи подшоҳӣ дар ҳаёти тоҷикони Осиёи Миёна ва ҳамчунин ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дигаргуниҳои куллиро ба амал овард.

Дар миёни зиёиёни тоҷик ҷойгоҳ ва мероси илмӣ профессор Олуболу Бокиев, ки ба омӯзиши масъалаҳои таърихи геостратегию геополитикии Русия ва Англия дар асри XIX дар Осиёи Марказӣ, қабл аз ҳама, марзҳои имрӯзаи Тоҷикистон бахшида шудаанд, хеле бузург мебошад. Зеро вай яке аз аввалин муҳаққиқони тоҷик аст, ки ба омӯзиши ин масъалаҳои ҳоси илмӣ ва идеологӣ даст задааст. Инҳо масъалаҳои ҳастанд, ки мубрамияти худро дар рӯзгори мо, яъне дар доираи тақсмоти нави ҷаҳон низ аз даст надоданд ва болотар аз ин дар меҳвари онҳо қарор доранд.

Чуноне ки таҳлилҳо нишон медиҳанд муборишаҳои байни Русия ва Англия дар масъалаҳои тақсмоти минтақаи Осиёи Марказӣ дар таърихи забткориҳои мустамликавии ин ду кишвар нақши бузург дошт. Мавқеи ҷуғрофӣ ва манфиатноки стратегияи Осиёи Марказӣ, ки дар меҳвари ин муборишаҳои мустамликавӣ ва геостратегиҳои онҳо қарор дошта буд, то имрӯз низ ин манотиқ дар меҳвари бозиҳои геополитикӣ, геостратеги ва геоиқтисодии абарқудратҳо қарор дорад. Ин ҳамон тарзи муносибатҳои абарқудартон мебошанд, ки устод О. Бокиев дар мисоли Англия ва Русия ба муаррихони баъдӣ, ҳанӯз 50 сол пеш гушрас намуда буд.

Олуболу Бокиев дар радифи пайомадҳои манфӣ, аз ҷумла, забт ва ҷорӣ гардидани тартибот ва истисмори мустамликавӣ, гусаста шудани робитаҳои таърихӣ ва маънавию фарҳангии байни тоҷикони минтақа, истилои Русияи подшоҳӣ баъзе ҷанбаҳои мусбати масъаларо низ тақиқ намуда, ҳулосаҳои илмӣ хешро пешниҳод намудааст. Чунончи, омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ Осиёи Миёна, аз ҷумла таъриху фарҳанги халқи тоҷик ба нимаи дуюми асри XIX ва оғоз асри XX рост меояд, ки маҳз муҳаққиқон, шарқшиносон, муаррихон, мардумшиносон ва табиатшиносони рус бо осори гаронмояи худ дар сарғаҳи он қарор дошта, дар пажӯҳиши илмӣ ва муаррифии он дар

шарқшиносии ҷаҳонӣ саҳми бузург ва мондагор гузоштаанд. Илова бар ин, ёддоштҳо, очеркҳо, мақолаҳо, қайдҳо, муқотибот ва гузоришҳои сафирон, сайёҳон, ҷосусон, маъмурони ҳарбию сиёсӣ оид ба ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи асри XIX ва ибтидои асри XX мавод ва маълумоти гаронарзиши таърихиро дар бар мегиранд, ки барои инъикоси давраи мазкур аҳамияти бузург доранд. Ҳамчунин, маводди матбуоти даврии рус ва хориҷӣ низ баъзе ҷанбаҳо ва масъалаҳои ин марҳилаи таърихи тоҷиконро инъикос намудаанд.

Профессор О.Б. Боқиев вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ, сохтори сиёсӣ ва идориву маъмурии ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои XX маҳз дар асоси омӯзиш, таҳқиқ, муқоиса ва таҳлили амиқи чунин пойгоҳи васеъ ва пурғановати таърихнигорӣ инъикос кардааст. Боиси зикр аст, ки мақолаҳои сершумор, рисолаҳои номзадиву докторӣ, таҳқиқоти монографӣ, баромадҳо ва гузоришҳои профессор О.Б. Боқиев дар тули тамоми фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва педагогиаш ғолибан ҳамин мавзӯро фаро гирифтааст ва ӯ яке аз мутахассисони варзидаи таърихи халқи тоҷик, махсусан, ҳудудҳои имрӯзаи Тоҷикистон дар таърихнигории тоинқилобии рус ба ҳисоб меравад.

Бешак, маҳсули илмӣ О.Б. Боқиев дар аксари маврид таҳқиқоти бунёдии илмӣ дар самт ва мавзуи зикршуда ба шумор рафта, бозтоб ва пажӯҳишу таҳлили илмӣ он аҳамияти хос дорад. Омӯзиши мавзуи интиҳобгардида на танҳо саҳми ӯро дар омӯзиши таърихи ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихнигории рус муайян мекунад, ҳамзамон, барои шинохти масъалаҳои мубрами ин давраи таърихи халқи тоҷик ва нишон додани ҷойгоҳи таърихнигорӣ ва шарқшиносии тоинқилобии рус дар пажӯҳиши илмӣ он мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, муаллиф умедвор аст, ки қарор додани фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва саҳми профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик ба сифати мавзуи таҳқиқи диссертатсионӣ барои абадӣ гардондани номи нақӯ ва фаъолияти босамари

илмий ӯ, ҳамзамон барои эҳё ва тақвияти фарҳанги кадршиносӣ арҷгузорӣ дар доираҳои илмӣ таърихи кишвар мусоидат хоҳад намуд.

Дарачаи омӯзиши таҳқиқ. Бояд зикр намуд, ки то ҳанӯз ҳаёт ва фаъолияти илмӣ педагогӣ ва осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев мавриди таҳқиқи муфассал ва алоҳида қарор нагирифтааст. Танҳо баъзе мақолаҳо ва ёддоштҳои зикр кардан мумкин аст, ки хусусияти публисисти ва оммави доро буда, баъзе ҷанбаҳои фаъолияти босамари илмӣ-пажӯҳишӣ, илмӣ-педагогӣ ва ҷамъиятӣ ва лаҳзаҳои ҳаёти ӯро инъикос менамоянд. То ҳол таҳқиқи фарогире дар бораи ҳаёт ва фаъолият, мазмуну муҳтаво, аҳаммият ва арзиши илмӣ осори профессор О.Б. Боқиев ва ҷойгоҳи ӯ дар илмӣ таърихнигорӣ ватанӣ анҷом дода нашудааст. Бархе аз ҳамкорон, ҳамкасбон ва шогирдонӣ ӯ низ пайраҳаи зиндагӣ, фаъолияти илмӣ педагогӣ, ҷамъи ӯ дар таҳқиқ ва инъикоси масъалаҳои муҳими таърихи минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихнигорӣ русро ҷузъан тасвир намудаанд.

Бояд зикр намуд, ки маҳз ҳамин мақолаҳо ва ёддоштиҳои ҳамкорон, ҳамкасбон ва шогирдонӣ ӯ барои омӯзиши васеи ҳаёт ва фаъолияти профессор О. Боқиев замина гузошта, паҳлуҳои гуногуни рӯзгор, марҳилаҳои фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, педагогӣ ва ҷамъиятӣ, мавзӯҳои меҳварӣ ва арзиши илмӣ осор ва сифатҳои писандидаи касбӣ, шахсӣ ва инсонӣ ӯро ошкор кардаанд. Маҳз онҳо ҳамчун маводди асосӣ муайян кардани марҳилаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолият, ташаккули касбӣ ва шахсии О.Б. Боқиев ҳангоми навиштани рисола хизмат намуданд. Боиси зикри хос аст, ки ҳамаи онҳо зарурати омӯзиш ва арзиши баланди илмӣ таҳқиқоти бунёдии ӯ ва умуман, ҷойгоҳи сазовори ӯро дар инкишоф ва ташаккули таърихнигорӣ ватанӣ босароҳат зикр кардаанд.

Баъзе лаҳзаҳои ҳаёт ва фаъолияти профессор О.Б. Боқиев, марҳилаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-педагогӣ ва ҷамъиятӣ, арзиши илмӣ асарҳои таълифшуда ва

сифатҳои барҷастаи касбию шахсии ӯ дар мақолаҳои М. Бобохонов [50; 51; 52; 53], Ю. Бозоров [52], Н. Акрамов [50; 51], Н. Мирзоев [51; 53], Ю. Шодипур [46; 53], Ҷ. Пӯлодов [51], М. Иброҳимов [51], М. Шерғозиев [57], Н. Офаридаев [57], Н. Шакармамадов [57], Қ. Расулиён [55], Ҳ. Пирумшоев [46], М. Саидалиев [46], А. Ёрмаҳмадов [46], З. Баҳромов [46], А. Шамолов [46], С. Раҷабов [46] ва дигарон [40; 56] инъикос ёфтаанд. Бояд зикр намуд, ки муаллифони мазкур дар омӯзиши ҳаёту фаъолият ва кушодани симои профессор О.Б. Боқиев ҳамчун олим ва таърихнигори тавоно, офарандаи осори арзишманд ва безаволи илмӣ-таҳқиқотӣ, омӯзгор ва мураббии бомаҳорат, иштирокдори фаъоли ҳаёти илмӣ ва ҷамъиятӣ, тарбиятгари олимону муҳаққиқони ҷавон ва ниҳоят муаррифии сифатҳои писандидаи касбӣ ва шахсии ӯ ҳамчун муҳаққиқи асил ва сарсупурдаи илм хидмати шоёни таҳсин кардаанд.

Ҳаёт, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-педагогӣ, ҷамъиятӣ ва осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев ҳанӯз аз охири солҳои 70-ум ва ибтидои солҳои 80-уми асри гузашта, ки ба замони авҷи камолоти ӯ ҳамчун олим ва таърихнигори варзида рост омада буд, мавриди тавачҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Мақолаҳо, ёддоштҳо, тақризҳо ва арзёбиҳо дар бораи осори илмӣ ӯ дар ин давра ва дигар марҳилаҳои фаъолияти ғуноғунпахлуи ӯ шаҳодати гуфтаҳои боло мебошанд.

Мақолаи яке аз муаррихони варзидаи кишвар М. Бобохонов ва Ю. Бозоров нахустин кӯшиши омӯзиши ҳаёту фаъолияти профессор О.Б. Боқиев ва арзёбии илмӣ осори ӯ ба шумор меравад. Онҳо ба таҳқиқоти илмӣ О. Боқиев баҳои баланд дода, номи ӯро дар қатори намояндагони шинохтаи илми таърихнигории кишварҳои Осиёи Миёна қарор додаанд [52]. Дар ин мақола муаллифон, ҳамчунин осори илмӣ-таҳқиқотӣ, илмию методӣ ва таълимии аз тарафи О.Б. Боқиев таҳияшударо баррасӣ карда, баҳои хеш ва дигар муҳаққиқони ватанӣ ва беруниро дар бораи моҳият ва арзиши илмӣ онҳо ироа кардаанд.

Дар мақолаи муаррихони шинохтаи кишвар Н. Акрамов ва М. Бобохонов [50] низ зинаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти О.Б. Боқиев нисбатан муфасссал инъикос гардидааст. Муаллифон лаҳзаҳои асосии таҳсили О.Б. Боқиевро дар Дорулмуаллимини шаҳри Самарқанд, фаъолиятш ба ҳайси омӯзгор дар мактаби ба номи Ф. Энгелси шаҳраки Ғарм, донишҷӯӣ, таҳсил дар аспирантураи Донишгоҳи давлатии Ленинград ба номи А. Жданов ва идомаи фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва педагогӣ дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) инъикос намудаанд. Дар мақола қобилияту истеъдод, сифатҳои касбӣ ва шахсӣ ва ҳафту талоши ӯро дар ҳар яке аз ин зинаҳои камолоташ инъикос намудаанд. Ҳамзамон, онҳо ба осори илмӣ то он замон таълифшудаи О. Боқиев баҳо дода, ӯро ҳамчун олими пухтакор, дақиқназар ва пурқурӯ серталаб тавсиф намудаанд. Илова бар ин, шахси О. Боқиев дар масоили мубрами таърихшиносии ватанӣ, омода кардани кадрҳои ҷавони маҳаллӣ, таҳияи дастуру васоити илмӣ-методӣ ва таълимӣ, иштироки фаъолонаи ӯ дар ҳаёти илмӣ ва ҷамъиятии факултаи таърих ва донишгоҳ инъикос гардидааст.

Дар мақолае, ки бо ҳаммуаллифии М. Бобохонов, Н. Мирзоев, Ю. Шодипур бахшида ба ҷашнвораи 60-солагии профессор О.Б. Боқиев нашр шудааст, симои ӯ алақай ҳамчун олим ва таърихшиноси варзида намудор мегардад. Муаллифон оид ба марҳилаҳои асосии ташаккули касбӣ ва ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти профессор О.Б. Боқиев маълумоти арзишмандеро пешниҳод намудаанд. Муаллифон бо зикри паҳлуҳои гуногуни фаъолият ва дастовардҳои бузурги илмӣ, ӯро дар қатори саромадони илми таърихшиносии тоҷик қарор додаанд ва маҳсули офаридаи илмӣ ӯро шахси арзишманд ва бунёдӣ дар инкишоф ва ташаккули таърихшиносии ватанӣ ба қалам додаанд [53].

Дар мақолаи М. Шерғозиев., Н. Офаридаев., Н. Шакармамадов бахшида ба 70-солагии ва гиромидошти хотираи неки профессор О. Боқиев доир ба ҳаёту фаъолияти ӯ сухан

ронда, ўро дар радифи намояндагони дурахшони насли дувуми зиёиёни Бадахшон чой додаанд, ки дар ҳаёти илмиву фарҳангӣ ва сиёсиву ҷамъиятии ҷумҳуриёи саҳми арзанда гузоштаанд. Бо вучуди дигар маълумотҳо, дар фарқ аз дигар мақолаҳо, онҳо баъзе лаҳзаҳои овони наврасӣ ва таҳсили О. Боқиевро дар яке аз нахустин ва ҷуғнатарин макотиби Бадахшон – Мактаби миёнаи ба номи Кирови шаҳри Хоруғ инъикос кардаанд. Аз ҷумла, муаллифон зикр намудаанд, ки нахустин намунаҳои қобилият ва истеъдодҳои ӯ ҳанӯз ҳангоми таҳсил дар ин мактаб ошкор гардидаанд [57].

Мақолаи донишномавии профессор Қ. Расулиён мухтасаран дар бораи марҳилаҳои асосии ҳаёт, фаъолият ва осори илмии О.Б. Боқиев маълумот медиҳад [55, с.42].

Дар мақолаи муҳаққиқ ва таърихнигори шинохтаи кишвар Ҳ. Пирумшоев низ саҳми О.Б. Боқиев дар рушду инкишофи таърихнигории ватанӣ зикр карда шудааст [46]. Профессор Ҳ. Пирумшоев ба осори арзишманди илмии профессор О.Б. Боқиев баҳои баланд дода, омӯзиш ва баррасии онро муҳим донистааст. Ӯ саҳми профессор О.Б. Боқиевро дар омӯзиши масоили гуногуни таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир ва инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус шоиства арзёбӣ кардааст. Аз ҷумла, таъкид намудааст, ки маҳсули илмии профессор О.Б. Боқиев доир ба омӯзиши робитаҳои мардумони Осиёи Миёна бо халқи рус аз замонҳои қадим то асри XIX ва пажӯҳиши илмии таъриху фарҳанги халқи тоҷик дар Русия таҳқиқоти асил ва бунёдӣ ба шумор рафта, арзиш ва аҳамияти бузурги илмиро доро мебошанд.

Профессор М. Сайдалиев дар мақолаи хеш саҳми профессор О. Боқиевро дар таҳқиқи робитаҳои гуногунҷанбаи мардумони Осиёи Миёна бо Русия омӯхта, зикр намудааст, ки осори ӯ доир ба ин мавзӯ аҳамияти беандозаи илмиро доро мебошанд [46].

А. Ёрмаҳмадов ба инъикоси масъалаи омӯзиши илмии таърих ва фарҳанги Осиёи Миёна аз ҷониби муҳаққиқони тоинқилобии рус, аз ҷумла саҳми шарқшиноси шинохта Н.

Хаников дар осори профессор О.Б. Боқиев таваҷҷуҳ кардааст [46].

Масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии Осиёи Миёна, бахусус, робитаҳои тичоратии дар ҳудудҳои Тоҷикистон ва инъикоси онҳо дар таърихнигории рус низ дар таҳқиқоти профессор О. Боқиев мавқеи муайян доранд. Таърихшинос Ю. Шодипур масъалаи зикршуда ва омӯзиши онро дар осори профессор О. Боқиев баррасӣ намудааст [46]. Муаллиф зикр мекунад, ин масъалаҳо дар осори профессор О. Боқиев дар асоси маводди сершумори таърихнигории тоинқилобии рус ва маводди бойгонӣ омӯхта шуда, хулоса ва натиҷагирӣҳои олими мазкур бо манбаҳои боэътимод ва далелҳои қавии таърихӣ асос ёфтаанд.

Мақолаи З. Баҳромов ба инъикоси масъалаи ҳамроҳ кардани Помир ба Русия дар осори профессор О. Боқиев бахшида шудааст [46]. Муаллиф зикр мекунад, ки бо вучуди баъзе таҳқиқоти мавҷуда доир ба ин мавзӯ, профессор О. Боқиев нахустин шуда ин масъаларо дар асоси маводди гуногуни таърихнигории тоинқилобии рус инъикос карда, оид ба ҷанбаҳои гуногуни он хулосаҳои илмиро пешниҳод кардааст.

Абдулвоҳид Шамолов дар ёддошти хеш зикр кардааст, ки профессор О. Боқиевро дар саффи муҳаққиқон ва таърихнигорони тавонои тоҷик қарор дода, осори илмӣ ӯро дорои аҳамияти бузург ва арзиши баланд арзёбӣ кардааст. Хидматҳои арзанда ва ҷойгоҳи шоистаи профессор О.Б. Боқиев дар рушду инкишофи илми таърихшиносии ватанӣ ва тарбияи кадрҳои баландихтисоси муаррихони маҳаллӣ, дар мақолаи С. Раҷабов низ инъикос шудааст [46]. Илова бар ин, соли 2014 ба муносибати 80-солагии ва гиромидошти хотираи нақиб профессор О. Боқиев маҷмуи библиографии бо фарогирии санаҳои муҳимми ҳаёт ва рӯйхати осори ӯ низ ба нашр расидааст [40; 56].

Ҷамҷунин, дар маводди конференсияи илмӣ-назариявӣ бо унвони «Инъикоси таърихи тоинқилобии халқи тоҷик дар

осори профессор О.Б. Боқиев», ки бахшида ба 90-солагии профессор О.Б. Боқиев баргузор гардид, аз ҷониби муаррихон мақолаҳои зиёди илмӣ ба нашр расиданд. Дар маводди мазкур муаррихони зиёде доир ба аҳаммияти осори О.Б. Боқиев дар шинохти таърихи халқи тоҷик андешаҳои хешро иброз намудаанд [45].

Дар конфронси мазкур аз муассисаҳои илмию таълимии кишвар Ҳ. Пирумшоев [45, с.4-15], А. Шамолов [45, с.16-25], Н. Мирзоев [45, с.34-43], А. Ёрмаҳмадов [45, с.56-66], Д. Алимов [45, с.66-72], Т.М. Ғуломов [45, с.72-81], Қ.Д. Собирова [45, с.81-92], Н. Ҳақимов [45, с.94-98], Э.Ҳ. Ҳочибеков [45, с.98-105], Ҷ.А.Абдукаримов [45, с.105-111], Ю. Шодипур [45, с.111-121], С.У. Асоев, [45, с.121-130] А.Ё. Комилбек [45, с.130-144], М.Қ. Иззатова [45, с.144-153], Ҷ. Шарипов [45, с.153-159], С. Сайнаков [159-163], С. Ғуломшоев [45, с.163-171], С.С. Шарофуддинов [45, с.171-177], Ҳ.Д. Наврузбекова [45, с.177-182], М.М. Ҳалимова [45, с.182-190], Х.Б. Санғалиев [45, с.190-193] ва дигарон ширкат ва суҳанронӣ намуданд, ки матолиби онҳо дар рисола мавриди истифода қарор дода шуд.

Пойгоҳи сарчашмашиносии таҳқиқ. Мавзуи таҳқиқ дорои пойгоҳи васеъ ва ғании сарчашмавӣ мебошад, ки осори илмӣ-таҳқиқоти О.Б. Боқиев, ҳуҷҷатҳои коргузори, ёддоштҳо ва қайдҳои шахсӣ, маводди бойгонӣ ва ғайраро дар бар мегирад, ки онҳоро метавон шартан ба чор гурӯҳ тақсим кард:

– **ба гурӯҳи якум** осори илмии О.Б. Боқиев – рисолаҳои номзади докторӣ, монографияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, мақолаҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ, китобҳои илмӣ-оммавӣ, брошюраҳо, дастурҳои таълимиву методӣ, гузоришҳои илмӣ ва матни лексияву баромадҳо дохил мешаванд [1-38; 39; 41-44; 48; 54; 59-62]. Омӯзиш ва таҳлили осори илмии профессор О.Б. Боқиев нишон дод, ки асосан масъалаҳои мубрами таърихи халқи тоҷик нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар дар пажӯҳиш ва ҷусторҳои илмӣ ӯ ҷойгоҳи хос доранд. Инъикоси омӯзиши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик дар умум ва сарзамини Тоҷикистони муосир дар таърихнигории

тоинкилобии рус дар алоҳидагӣ аз мавзуъҳои асосии таҳқиқоти илмӣ О. Боқиев ба шумор меравад. Инъикоси вазъи сиёсӣ, сохтори маъмуриву идорӣ, сабабу рафт ва натиҷаву пайомадҳои истило шудани манотиқи Тоҷикистони муосир аз ҷониби Русия, рақобати русу англис дар Осиёи Миёна, аҳволи иқтисодиву иҷтимоии мулкҳои кӯҳистони тоҷик дар асоси сарчашмаҳо ва маводди таърихнигорӣ тоинкилобии рус дар гули ҳаёт ва фаъолияти илмӣ О. Боқиев ҷойгоҳи асосиро дар пажӯҳишҳои илмӣ ӯ ишғол кардаанд. Ӯ доир ба таҳқиқоти мавзуъ ва масъалаҳои ёддоваргардида нахустин шуда дар таърихнигорӣ ватанӣ таҳқиқоти бунёдиро ба анҷом расондааст, ки аз аҳаммияти бузургӣ илмӣ бархӯрдор мебошад. Нишон додани сахм ва ҷойгоҳ, муайян кардани самтҳо ва марҳилаҳои асосии фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, концепсияи илмӣ ва мавқеи назариявӣ методологии ӯ танҳо дар асоси омӯзиш ва таҳқиқи сохтор, мазмуну муҳтавои осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев имконпазир аст;

– **гурӯҳи дуюмро** маводди бойгонӣ ташкил медиҳанд, ки дар хазинаҳои бойгонӣҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешаванд. Аз ҷумла, гузоришҳои солони ва пайнавиштҳои ҷаласаҳои Шурои олимони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон оид ба муҳокимаи рисолаҳои номзади докторӣ ва монографияҳои илмӣ дар миёни маводди бойгонӣ аҳаммияти бузург доранд. Маводди мазкур бо вуҷуди номуназзамӣ барои ошкор кардани мавқеъ ва дидгоҳи назариявӣ методологии О. Боқиев ва муайян кардани марҳилаҳои ҳаёт ва фаъолияти илмӣ ва дастовардҳои илмӣ ӯ аҳаммияти бузург доранд;

– **ба гурӯҳи сеюм** маводди бойгонӣ шахсии профессор О. Боқиев дохил мешаванд. Бояд зикр кард, ки муаллиф ҳангоми навиштани рисола бо сабаби дар ҳолати номурақтаб ва номуназзам қарор доштани маводди бойгонӣ шахсии ӯ, ба

мушкилоти муайян рӯ ба рӯ гардид. Бо вучуди ин, бойгонии шахсии ӯ маводди лозимиро барои навиштани рисола фаро мегирад, ки аз қайдҳо доир ба масъалаҳои таърихнигории халқи тоҷик, тақризҳо, матни лексияҳо, анкетаҳо, парвандаи шахсӣ, тавсифномаҳо, мактубҳо, ёддоштҳо, ҳуҷҷатҳои шахсӣ ва ғайра иборатанд. Маводди нашрнашудаи бойгонии шахсӣ дар равшан ва ошкор намудани баъзе ҷанбаҳои масъалаҳои омӯхташаванда мавриди қорбурд қарор дода шуда, барои нахустин бор ба гардиши илмӣ ворид карда шуданд;

– **гурӯҳи чорумро** маҷмуи ҳуҷҷатҳо, маводди ҷаласаҳои ҳизбӣ, конференсияҳо, суратмаҷлисиҳои Иттифоқи касабаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳи сарчашмаҳо асосан дар бораи иштироки Ғафлони профессор О. Боқиев дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ошкор кардани сифатҳои хоси шахсии ӯ ҳамчун маводди зарурӣ хизмат намуданд;

– **гурӯҳи панҷум** матни суҳбатҳо бо ҳамкорон, ҳамкасбон ва пайвандони профессор О.Б. Боқиевро фаро мегирад. Суҳбатҳо бо онҳо доир ба баъзе паҳлуҳои норавшан ва лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт, сифатҳои шахсӣ ва касбӣ ва хусусиятҳои хоси инсонӣ ва ахлоқӣ, ки дар муносибат бо ҳамкорон, наздикону пайвандон ва умуман атрофиён зоҳир мегардидаанд, маълумоти лозимӣ медиҳанд. Ин маълумот барои кушодани симои шахсӣ, ахлоқӣ ва инсонии профессор О. Боқиев мусоидат намуданд.

– **гурӯҳи шашумро** маводди ду конфронси ҷумҳуриявӣ, ки яке ба 80-солагии ва дигаре ба 90-солагии бунёдгузори кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи ДМТ профессор О.Б. Боқиев бахшида шуда, дар онҳо зиёда аз 50 матолиби муаррихону донишмандон ва наздикону пайвандони профессор О.Б.Боқиев ба ҷоп расидаанд, дохил мешаванд [45; 46].

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи барномаи дурнамои қорҳои илмӣ таҳқиқоти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии

факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шудааст. Яке аз бандҳои дурнамои корҳои илмиву таҳқиқотии кафедраи мазкур ба мавзӯи «Инъикоси таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Боқиев» бахшида шудааст ва он фарогири мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ:

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мақсади асосии рисола омӯзиш ва инъикоси масъалаҳои мубрами таърихи минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев ба шумор меравад. Барои ноил гардидан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

– муайян кардани марҳилаҳои ҳаёт ва фаъолияти илмӣ, ташаккули шахсият ва касбияти профессор О.Б. Боқиев ва таҳлили дидгоҳи назариявӣ методологии ӯ доир ба омӯзиши таърихи ҳудудҳои Тоҷикистон (нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX) ва инъикоси он дар таърихшиносии тоинқилобии рус;

– нишон додани вазъи сиёсӣ ва сохтори идориву маъмурии манотиқи Тоҷикистони муосир дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев;

– инъикоси раванди истило гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ ва сабабу паёмадҳои он дар таҳқиқоти илмӣ профессор О. Боқиев;

– инъикоси саҳми О.Б. Боқиев дар омӯзиши масоили вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX;

– омӯзиш ва таҳқиқи масоили мубрами таърихи халқи тоҷик дар таърихшиносии тоинқилобии рус дар асоси осори О.Б. Боқиев.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки он нахустин таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба саҳми О.Б. Боқиев дар омӯзиши таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри

XX-и ҳудудҳои Тоҷикистони муосир мебошад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистонро дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев ва муқоисаи он ба осори муҳаққиқони дигар мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳад. Бинобар ин, наwgониҳои илмӣ рисола бо нуктаҳои зерин муайян карда мешаванд:

- ҳаёт ва фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии профессор омӯхта шуда, омилҳо ва шароитҳои ташаккули шахсият, дидгоҳ, мавқеи илмӣ ва мавзӯҳои асосии осори профессор О.Б. Боқиев муайян карда шуданд;

- на танҳо осори илмӣ нашршудаи профессор О.Б. Боқиев, ҳамчунин, мақолаҳо, ёддоштҳо ва маводди зиёди бойгонӣ ҷамъоварӣ ва нахустин маротиба ба гардиши илмӣ ворид карда шуд, ки дар асоси онҳо мавзӯ ва масъалаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ ва дидгоҳҳои назариявӣ-методологӣ профессор О.Б. Боқиев мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтанд, ҳамзамон, симо, сифатҳои шахсият касбӣ ва арзёбии ҳамкорону ҳамзамонон нисбати таълифоти илмӣ ӯ ошкор карда шудаанд;

- ҷойгоҳи профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши масъалаҳои мубрами таърихи ҳудудҳои Тоҷикистон (охирӣ асри XIX – оғози асри XX) ва инъикоси онҳо дар таърихшиносии тоинкилобии рус арзёбӣ гардида, самтҳои асосии таҳқиқоти таърихиву таърихшиносии ва арзиши илмӣ осори илмӣ ӯ оид ба давраи мазкур муайян карда шудааст;

- нақши профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиш ва таҳқиқи вазъияти сиёсӣ, сохтори маъмурӣ ва идорӣ ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX нишон дода шудааст;

- сабабҳо, ангеҷаҳо ва хусусиятҳои истилои ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ, ҳамчунин, натиҷаҳо ва паёмаҳои мусбату манфии он дар осори профессор О.Б. Боқиев таҳқиқ гардиданд;

– саҳми профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши масоили мубрами иҷтимоӣ-иқтисодии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX муайян карда шудааст;

– хусусиятҳои инъикоси масоили таърихи халқи тоҷик дар таърихнигории тоҷикистони рус дар асоси осори О.Б. Боқиев муайян карда шудаанд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқотро усулҳои умумиллии таърихӣ ва объективияти илмӣ ташкил медиҳанд. Чунончи дар рафти таҳқиқ усулҳои махсуси таҳлили таърихӣ-биографӣ, проблемавӣ-хронологӣ, муқоисавию таърихӣ, таърихӣ-типологӣ, ретроспективӣ, тавсифӣ, таҳлили таърихнигорӣ мавриди қарор дода шуданд.

Усули биографӣ барои пайгирӣ ва таҳлили дидгоҳ, мавқеъ, муайян намудани шароит ва омилҳои асосии ташаккули шахсият, ҷаҳонбинии илмӣ ва рушди касбии профессор О.Б. Боқиев мусоидат намуд. Ҳангоми омӯзиш ва қиёси қонуниятҳои зуҳури падидаҳои таърихӣ аз равиши муқоисавӣ-таърихӣ истифода шуда, қарор ва баёни муназами маълумот оиди масъалаҳо, падидаҳо ва равандҳои таърихӣ дар натиҷаи қарордиҳии усули таърихӣ-типологӣ имконпазир гардид. Усули ретроспективӣ ҳангоми омӯзиши равиши таҳқиқи таърихнигории профессор О.Б. Боқиев истифода карда шуд. Муаллиф, ҳамчунин дар рафти омода намудани диссертатсия аз равишҳои дигари таҳқиқоти таърихӣ ба монанди: таҳлилий-муқоисавӣ, таҳлили нисбияти таърихӣ, омӯзиши далелу санадҳо, азнавсозии таърихӣ – мантиқӣ, муқоиса, хулосабарорӣ истифода намудааст.

Аҳамияти илмӣ-назариявии таҳқиқ аз он иборат аст, ки натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро метавон дар омӯзишу таҳлили марҳилаҳои мубрами таърихи халқи тоҷик махсусан, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX истифода намуд.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таҳияи маводди ғуноғуни

илмӣ, таълимию методӣ ва хондани курсҳои махсус барои ихтисосҳои таърихи донишгоҳҳо ва муассисаҳои дигари таҳсилоти олии кишвар мавриди истифода қарор дод. Маводди рисолаи мазкурро, ҳамчунин барои омӯзиш ва равшану возеҳ гардонидани масъалаҳои мубрами таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии таърихи халқи тоҷик дар охири асри XIX ва оғози асри XX мусоидат менамояд.

Объекти таҳқиқ осори илмии профессор О.Б. Боқиев, ки ба пажӯҳиши масоили мубрами таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и халқи тоҷик, махсусан манотиқи Тоҷикистони муосир ва инъикоси он дар таърихнигории тоинкилобии рус бахшида шудаанд.

Предмети таҳқиқотро нишон додани саҳми тпрофессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши вазъи сиёсӣ, сохтори маъмуриву идорӣ, инъикоси аҳволи иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар таърихнигории тоинкилобии рус ва ҳамзамон, баррасии концепсияи таърихнигории ӯ ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқ аз омӯзиши осори профессор О.Б. Боқиев дар хусуси таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон иборат аст.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо сатҳи навгонии илмии диссертатсионӣ, нуктаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, ҳамчунин тарзи баён, масъалагузорӣ ва услуби таълифи диссертатсия зоҳир мегардад. Ҳамаи марҳалаҳои таҳқиқот – интиҳоби мавзӯ, асосноккунӣ, муҳим будани он, муайян намудани ҳадафи асосии таҳқиқот ва иҷрои вазифаҳои гузошташуда бо иштироки муаллиф анҷом дода шудаанд.

Мутобикатии мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқ ба шиносномаи ихтисоси 07.00.09 – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ мувофиқат менамояд.

Нуқтаҳои асосии ба Ҳимоя пешниҳодшаванда: Дар асоси таҳлилу омӯзиши осори профессор О.Б. Боқиев оид ба таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистони муосир матлабҳои зерин ба Ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор О.Б. Боқиев дар рушду инкишоф ва ташаккули илми таърихшиносии тоҷик саҳми арзишманд гузоштааст. Ӯ дар радиҳои дигар муҳаққиқони варзидаи Тоҷикистон дар сарғаи ташаккули илми таърихшиносии ватанӣ қарор дошта, доир ба умдататарин масоили он, бахусус инъикоси таъриху фарҳанги Осиёи Миёна, аз ҷумла ҳудудҳои Тоҷикистони кунунӣ, дар таърихшиносии тоинқилобии рус асарҳои гаронарзиши илмӣ таълиф намудааст. Осори таълифкардаи профессор О.Б. Боқиев, ки ба инъикоси таърихи Тоҷикистон дар адабиёти таърихӣ тоинқилобии рус бахшида шудаанд, таҳқиқоти бунёдӣ доир ба ин мавзӯ ба шумор мераванд. Ин осор дар асоси маводди гуногуни таърихшиносии тоинқилобии рус ва муқоисаи он бо дигар сарчашмаҳо офарида шудаанд. Арзиши баланди илмӣ осори профессор О.Б. Боқиев дар он ифода меёбад, ки тамоми масъалаҳои муҳими таърихи ҳудуди Тоҷикистони нимаи дувуми асри XIX дар асоси маводди таърихшиносии тоинқилобии рус мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Таърихшиносии тоинқилобии рус доир ба таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX ҷойгоҳи хос ва аввалиндараҷаро доро мебошад. Илова бар ин, муҳаққиқони тоинқилобии рус нахустин шуда барои омӯзиш ва таҳқиқи муназзами илмӣ таърихи халқи тоҷик асос гузоштанд. Бо назардошти ин, таҳқиқ, таҳлил ва бозбинии осори илмӣ-таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев доир ба таърихи ҳудудҳои муосири Тоҷикистон дар нимаи дувуми асри XIX ва оғози асри XX аҳамияти бузурги илмӣ дорад.

2. Омӯзиш ва пажӯҳиши илмӣ қисмати асосии фаъолияти профессор О.Б. Боқиевро ташкил медиҳанд. Бахши бузурги ҳаёти худро ӯ ба омӯзиш ва таҳқиқи масоили гуногуни таърихи халқи тоҷик дар таърихшиносии тоҷикистонии рус бахшидааст. Ӯ аз зумраи муҳаққиқоне ба шумор меравад, ки фаъолияти пурбори илмӣ-таҳқиқотӣ бо фаъолияти педагогӣ ва омода кардани кадрҳо ва мутахассисони ҷавони самти таъриху таърихшиносии ватанӣ бо ҳам пайванди қавӣ доранд. Аз рӯзҳои аввали фаъолияти илмӣ-педагогии хеш О.Б. Боқиев ба омода кардани кадрҳои баландсифати илмӣ-педагогӣ, таъйини маводду дастурҳои илмӣ-методӣ ва таълимӣ диққати хос меод. Ӯ дар алоҳидагӣ ва ҳамчунин, бо ҳаммуаллифӣ дигар мутахассисон фаъолона дар навиштани дастуру китобҳо ва барномаҳои таълимӣ иштирок кардааст. Қобилияти маҳорат ва сифатҳои барҷастаи шахсии касбии ӯ дар ин самти фаъолият ба таври равшан ошкор гардида, ҳаёти ҳамкорону шогирдонаш ӯро ҳамчун омӯзгор ва мураббии асил пазируфта буданд.

3. Профессор О.Б. Боқиев дар радиҳои фаъолияти пурсамари илмӣ-таҳқиқотӣ ва педагогӣ, ҳамзамон, дар ҳаёти ҷамъиятӣ низ фаъолона иштирок кардааст. Ӯ ҳанӯз аз солҳои донишҷӯӣ вазифаҳо ва уҳдадорӣҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба зимма дошта, онҳоро бо ҳисси баланди масъулият ва сарсупурдагӣ ба иҷро расонидааст. Сифатҳои барҷастаи касбии шахсӣ, маҳорату малака ва истеъдоди ӯ дар ин бахши фаъолият низ ба таври назаррас ошкор гардидаанд. Бо дарназардошти қобилият ва сифатҳои барҷаста, ӯ ҳамеша аз тарафи маъмурияти донишгоҳӣ ва роҳбарияти зинаҳои гуногуни хизмӣ ба вазифаҳои масъулиятноки ҷамъиятӣ пешбарӣ карда мешуд. Хидматҳои содиқона ва софдилонаи профессор О.Б. Боқиев дар ин самт ба таври шоиста қадридонӣ карда шудаанд.

4. Инъикоси таърихи Осӣи Миёна, бахусус ҳудудҳои муносири Тоҷикистон дар таърихшиносии тоҷикистонии рус дар пажӯҳиши илмӣ-таҳқиқотӣ профессор О.Б. Боқиев ҷойгоҳи

асосӣ дорад. Осори таълифнамудаи ӯ доир ба инъикоси масоили гуногуни таърихи ҳудудҳои муосири Тоҷикистон дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихшиносии тоинкилобии рус таҳқиқоти бунёдӣ ба шумор рафта, арзиши баланди илмиро дорои мебошанд. Осори профессор О.Б. Боқиев дар асоси омӯзишу таҳлили сарчашмаҳои гуногуни таърихшиносии тоинкилобии рус ва муқоисаи онҳо бо маълумоти маводди бойгонӣ офарида шудаанд, бинобар ин, доир ба масъалаҳои мубрами таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва оғози асри XX арзиш ва аҳамияти беандозаи илмӣ доранд.

5. Вазъи сиёсӣ ва сохтори ҳудудиву маъмурии ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва инъикоси он дар таърихшиносии тоинкилобии рус яке аз мавзӯҳои асосии таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев ба шумор меравад. Ӯ хусусиятҳои сохтори ҳудудиву маъмурии ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро дар давраи мазкур дар асоси маълумоти парокандаи асарҳо, очеркҳо ва мақолаҳои муаллифони тоинкилобии рус, ки асосан баъди тавсеаи забткориҳои Русия дар Осиёи Миёна ба нашр расидаанд, инъикос кардааст. Аз осори профессор О.Б. Боқиев бармеояд, ки ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар арафаи забткориҳои Русия дар Осиёи Миёна воҳидҳои гуногуни маъмурию сиёсии мустақил ва ғайримустақил дохил мегардид, ки пайваста бо ҳам дар ҳолати ҷангу низоъ қарор доштанд. Ин яке аз омилҳои асосие буд, ки барои ташаккул наёфтани маркази ягонаи муттаҳидкунандаи сиёсӣ маъмурӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистони муосир боис гардида буд. Бо вучуди хусусиятҳои умумӣ, сохтори маъмурии минтақаҳои Тоҷикистон аз ҳам фарқиятҳои ҷузъӣ низ доштанд. Пас аз забт гардидани як қисми ҳудудҳои Осиёи Миёна аз тарафи Русия дар сохтори ҳудудию маъмурии Тоҷикистони муосир дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Ҳудудҳои имрӯзаи Тоҷикистони Шимолӣ ба ҳайати Генерал-губернатории Туркистон дохил карда шуда, дар сохтори идорӣ ва маъмурии русӣ ҷорӣ карда шуданд. Танҳо дар

зинаи охири идоракуни баъзе хусусиятҳои маҳаллӣ нигоҳ дошта шуданд. Муҳаққиқ ба чунин ҳулоса омадааст, ки манотиқи марказӣ, ҷанубу ғарбӣ ва шарқии Тоҷикистон то замони ишғоли аморати Бухоро мустақилият ва хусусиятҳои маҳаллии идориву маъмурии хешро ҳифз карда, баъдан охири асри XIX дар ҳудудҳои онҳо тартиботи маъмурии амирӣ ҷорӣ карда мешавад.

6. Масъалаи забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои муосири Тоҷикистони Шимолӣ ва Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ низ аз мавзӯҳои мебошад, ки дар меҳвари пажӯҳиш ва ҷусторҳои илмӣ профессор О.Б. Боқиев қарор дошта, доир ба онҳо осори арзишманди илмиро таълиф намудааст. Ӯ аз миёни муҳаққиқони ватанӣ нахустин шуда мавзуи мазкурро дар асоси омӯзиши васеъ ва таҳлили амиқи маводди гуногунмазмунӣ таърихшиносии тоинқилобии рус инъикос намудааст. Сабабҳо, раванд, хусусиятҳо, моҳият, мақсад, дигаргуниҳо, натиҷаҳо ва паёмадҳои мусбат ва манфии забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев аз дидгоҳи танқидии илмӣ тасвир карда шудаанд. Ӯ ҳар як ҳодиса ва далелҳои марбут ба ин мавзӯро ҳолисона ва дақиқназарона омӯхта, арзёбӣ кардааст. Профессор О.Б. Боқиев дар асоси омӯзиши маводди таърихшиносии тоинқилобии рус муайян кардааст, ки манотиқи имрӯзаи Тоҷикистони Шимолӣ, бо истисноӣ шаҳраки Нав ва баъзе деҳкадаҳои болооби Зарафшон бо роҳи ғарбӣ аз тарафи қушунҳои Русияи подшоҳӣ забт карда шудаанд. Дар робита бо забти минтақаи Помир зикр намудааст, ки забти ҳудудҳои он бо ду роҳ сурат гирифтааст. Қисмати Помири Шарқӣ ду маротиба, дар соли 1876 ва солҳои 1891–1894 бо роҳи ғарбӣ, ҳудудҳои Помири Ғарбӣ бошад, соли 1895 дар асоси мурочиат ва талаби боисрори сокинони он бо роҳи осоишта ва бо ихтиёри худ ба Русия ҳамроҳ шудаанд. Омӯзиши осори О.Б. Боқиев перомунӣ ин мавзӯ нишон медиҳад, ки ӯ забт гардидани Осиёи Миёна, аз ҷумла ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро як воқеаи ногузир ва объективӣ таърихӣ ба қалам додааст, ки дар ҳаёти мардумони

он дигаргуниҳои куллиро ба вучуд овард. Дар баробари натиҷаҳо ва оқибатҳои мусбати аз тарафи Русия забт гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир, ӯ ҳамзамон, паёмадҳои манфии онро низ дар асоси санаду далелҳои боэътимод инъикос кардааст.

7. Дар осори О.Б. Боқиев бо таъя ба маълумоти муҳаққиқони тоинқилобӣ вазъи хоҷагии деҳоти ҳудуди Тоҷикистон дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX инъикос гардидааст. Муаррих таъсири сиёсати мустамликавии ҳукумати подшоҳиро ба ҳаёти хоҷагии деҳоти Тоҷикистон, ки аксар ба кишоварзӣ машғул буданд, бо далелҳои амиқу дақиқ нишон додааст. Махсусан, тағйирот дар низоми заминдорӣ ва андозу хироч, ки бештар ба қисми шимолии Тоҷикистон рост меомад, диққати муаррихро ҷалб намудааст. Дар осори ӯ вазъи хоҷагии деҳоти ҳудудҳои мухталифи Тоҷикистон муқоиса шуда, дар маҷмӯъ, ин тағйиротро ба манфиати халқ арзёбӣ накардааст. Ҳамчунин, дар робита ба вазъи иҷтимоӣ О.Б. Боқиев аввалин муаррихе мебошад, ки мақоми мардикориро дар байни мардуми Тоҷикистон мавриди инъикосу омӯзиш қарор додааст.

8. Дар осори муаррих вазъи саноат, ҳунармандӣ ва муносибатҳои тижоратӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистони муосир ба таври возеҳ баррасӣ ва инъикос гардидааст, ки дар диссертатсия, бо дарназардошти муқоисаи он ба маълумоти муаррихони дигар, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар робита ба ин ӯ яке аз паёмадҳои мусбати ҳамроҳ кардани қисми шимолии Тоҷикистонро ба воҳидҳои маъмурии ҳукумати подшоҳӣ дар пайдоиши корхонаҳои саноатӣ, синфи коргари маҳаллӣ ва рушди муносибатҳои тижоратӣ, ҳамчунин, таъсири он ба дигар минтақаҳои тоҷикнишин мебинад. Ташкили корхонаҳои саноатӣ, бонкҳо ва сохтмони роҳи оҳан то андозае ба вазъи иқтисодии минтақа ва афкори ҷомеа таъсири мусбат расонид. Ҳарчанд то соли 1920 ин омилҳо дар ҳудудҳои марказӣ ва ҷанубӣ то Помир мушоҳида намешуд, вале таъсири

худро ба афкори чомеа дар натиҷаи ба ҳайси мардикор муҳочир гардидани мардум ба қисми шимол расонид.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар дақиқ будани маълумотҳо, истифодаи сарчашмаҳои расмӣ, кофӣ будани ҳаҷми маводди таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, гузарондани таҳқиқи эътимодноки диссертатсионӣ ифода меёбад. Хулосаҳо ва пешниҳодҳои мушаххас дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ироа карда шудаанд.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Давраи иҷроиши таҳқиқи диссертатсионӣ фарогири нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX мебошад.

Чаҳорчӯбаи замонии таҳқиқот солҳои ҳаёт ва фаъолияти илмиву педагогии профессор О.Б. Боқиев (1934–1999), рафти ташаккули шахсият, сифатҳои шахсиву касбӣ, дидгоҳ ва мавқеи илмӣ ва марҳилаҳои асосии фаъолияти илмиву пажӯҳишии ӯро фаро мегирад.

Чаҳорчӯбаи ҷуғрофии таҳқиқот ҳудудҳои муносири Тоҷикистонро дар асоси таҳлили осори профессор О.Б. Боқиев дар бар мегирад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи таърихшиносӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шуда, ду маротиба дар ҷаласаҳои кафедраи номбурда мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Мундариҷаи асосии таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ дар шакли маъруза пешниҳод шудаанд. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия муаллиф 6 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия, Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 мақолаи дигар дар маҷмуаҳои интишоршудаи маводди конференсияҳои илмӣ-ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ба таъби расонидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ

тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, панҷ зербоб, хулоса ва рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Боби аввали диссертатсия **«Инъикоси вазъи сиёсӣ ва сохтори маъмурии минтақаҳои муосири Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва оғози асри XX дар таҳқиқоти О.Б. Боқиев»** номгузори шуда, аз се зербоб иборат мебошад. Дар ин фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев ва вазъи сиёсии ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар давраи сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар зербоби аввали боби якум **«Профессор О.Б. Боқиев – муҳаққиқ ва таърихнигори варзида»** мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Доир ба ин масъала муаллиф иброз медорад, ки профессор О.Б. Боқиев дар раванди фаъолияти худ саҳми бузургро дар рушди илми таърихнигорӣ ва омода намудани кадрҳои илмӣ ҷавони Тоҷикистон гузоштааст. Далели хидматҳои шоёни ин муаррихи барҷаста дар рушди илми тоҷик, пеш аз ҳама қадрдонии ӯ аз ҷониби ҳукумати вақт ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, аз ҷониби Вазорати маорифи Тоҷикистон ва Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон О.Б. Боқиев ба нишони «Аълочии маорифи Тоҷикистон», «Аълочии макотиби олии ИҶШС», «Собиқадори меҳнат», «Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра қадрдонӣ шудааст [50]. Ҳамчунин, О.Б. Боқиев аъзои Шурои диссертатсионии ҷимояи рисолаи докторӣ аз рӯи ихтисоси таърих дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Дар зери роҳбарии ӯ зиёда аз даҳ

нафар рисолаи номзадӣ ва як нафар рисолаи докторӣ ҳимоя намудааст. Ҳангоме ки ба фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев назар мекунем, маълум мегардад, ки диққати асосиро ӯ бештар ба таҳқиқи таърихнигории таърихи Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус равона намудааст. Зидда аз 200 асари илмӣ, мақола, барномаҳои таълимӣ ва ёрирасон доир ба мавзуи зикршуда аз ҷониби ӯ дар Тоҷикистон ва Русияву Қазоқистон ба нашр расидааст [40].

Мавзуи асосии таҳқиқоти ӯро масоили заминдорӣ дар Осиёи Миёна, шаклҳои андозу ухдадорихои феодалӣ, мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинқилобӣ, рақобати Англия ва Русия доир ба масъалаи ба Русия пайвастании ҳудуди Тоҷикистон, аз ҷумла, забт ва ҳамроҳшавии Помир, натиҷаҳои мусбати он, инъикоси равобити тичоратӣ ва умуман, авзои иқтисодиву иҷтимоии ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ аз назари ховаршиносони рус ва ғайра ташкил медиҳанд [51]. Зимнан, бояд эътироф намуд, ки аксари ин масъалаҳо дар асару мақолаҳои О.Б. Боқиев возеҳу саҳеҳ дарҷ ёфтаанд. Боқиев аз соли 1972 то соли 1992 фаъолияти илмӣ-педагогикашро ҳамчун дотсенти кафедраи таърихи ИҶШС идома медиҳад. Дар ин радиф, ӯ ба вазифаҳои маъмурӣ ва ҷамъиятӣ низ ҷалб гардид, ки онҳоро бо масъулият ва ҷиддияти хос иҷро намудааст. Масалан, ӯ дар давоми солҳои 1980-1982 муовини декани факултети таърихи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи И.В. Ленин (ҳоло ДМТ) ва солҳои 1982-1983 декани факултети номбурда фаъолият кардааст [55].

Дар зербоби дуюм «**Вазъи сиёсӣ ва сохтори ҳудудию маъмурии манотиқи муосири Тоҷикистон дар нимаи дуввуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар осори профессор О.Б. Боқиев**», мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Боиси ёддоварист, ки омӯзиши масъалаи вазъияти сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва сохтори маъмурию идории манотиқи муосири Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигори тоинқилобии рус дар таҳқиқоти профессор О. Боқиев ҷойгоҳи

хосро доро буда, ҳамчунин объекти асосии омӯзиш ва пажӯҳишҳои илмӣ ӯро ташкил медиҳад [12; 14; 19; 43; 59; 61; 62]. Осори ӯ дар хусуси инъикос ва пажӯҳиши илмӣ масъалаҳои зикршуда аҳамияти хосси илмиро доро мебошанд, зеро дар асоси маълумоти дасти аввал ва арзишманди таърихшиносии тоинқилобии рус таълиф карда шудаанд. Дар навбати худ нахустин шуда муаллифони тоинқилобии рус омӯзиши ҳамаҷонибаи илмӣ минтақаҳои Тоҷикистонро асос гузоштаанд. Аз ин рӯ, маълумот ва маводди гирдоваришудаи онҳо, ки таълифоти профессор О. Боқиев дар асоси он офарида шудааст, арзиши баланд ва аҳамияти бузургро доро мебошанд.

Ҳангоми омӯзиш ва тавсифи сохтори сиёсӣ маъмурии ҳудудҳои муосири Тоҷикистон профессор О. Боқиев зикр намудааст, ки маводҳои гуногунмазмунӣ таърихшиносии тоинқилобии русро дар хусуси масъалаи мазкур ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: маводҳо дар хусуси вазъи сиёсӣ ва сохтори идориву маъмурии 1) аморати Бухоро; 2) хонигарии Хўқанд ва дигар мулкҳои мустақил ва ниммустақили ҳудудҳои муосири Тоҷикистон. Илова бар ин, муҳаққиқони тоинқилобии рус дар хусуси тағйирот ва дигаргуниҳои идориву маъмурии ҳудудҳое, ки ба ҳайати Русияи подшоҳӣ дохил карда шуданд, маълумоти бисёре ҷамъоварӣ кардаанд.

Тавре ки маълум аст, як қисми ҳудудҳои Тоҷикистони Шимолӣ (Конибодом, Исфара, Ашт) то соли 1876 ба ҳайати хонигарии Хўқанд дохил шуда, Хучанд, Ёротеппа ва Новбошанд, пайваста дар маркази зиддияти хонҳои Хўқанд ва аморати Бухоро қарор доштанд. Профессор О.Б. Боқиев дар осори хеш ҳангоми инъикос ва баррасии таърихи сиёсӣ ва сохтори маъмурии ин ҳудудҳо зикр мекунад, ки дар хусуси минтақаҳои мазкур то оғози асри XIX баъзе маълумоти парокандаи гуногунмазмун дар таърихшиносии рус мавҷуд буданд, вале ҷамъовариҳои маводди арзишманди илмӣ дар бораи Осиёи Миёна, аз ҷумла мулкҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва дигар минтақаҳои он ба нимаи аввали асри XIX рост меояд. Дар ин

давра, саёҳон, муҳаққиқон, ҳарбиён, ҷосусон, сафирон ва дигар шахсони мансабдори рус ба Осиёи Миёна ташриф оварда, маълумоти таърихӣ, таърихиву адабӣ ва маводди пурқимати бойгониву дипломатие ба мерос гузоштанд, ки дорои арзиши баланди илмию таърихӣ мебошанд [14, с.12].

Дар баробари ҷамъоварии маводди илмӣ, нахустин осори илмӣ дар хусуси Осиёи Миёна, аз ҷумла таърих ва фарҳанги тоҷикон низ дар ҳамин давра ба нашр расидаанд.

Дар зербоби сеюм **«Бозтоби масъалаи забти ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ ва Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев»** хусусияти ҳосси сиёсати истилогаронаи Русияи подшоҳӣ дар минтақаи мазкур баррасӣ мегардад. Масъалаи забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи қушунҳои Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О. Боқиев ҷойгоҳи хос дошта, ҳанӯз аз нимаи дувуми солҳои 60-уми асри гузашта дар маркази диққати ӯ қарор дошт. Дар рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, монографияҳои илмӣ, мақолаҳои сершумор, баромаду маъруза ва гузоришҳои илмӣ профессор О. Боқиев низ масъалаи мазкур ҷойгоҳи асосиро ишғол мекунад. Боиси зикр аст, ки соли 1994 О. Боқиев омӯзиш, таҳқиқот ва сабъу талоши босамари бисёрсолаи худро дар хусуси ин мавзӯ дар шакли монографияи алоҳида ба нашр расонидааст, ки асари арзишманди илмию таърихӣ ба шумор меравад [41].

Бинобар ин, осори таърихию таърихнигории профессор О. Боқиев, ки дар асоси манбаъ ва сарчашмаҳои дасти аввал ва муътамади таърихнигории тоинкилобии рус таълиф гардидааст, манзараи комилан нави ҳодисаҳо ва воқеаҳои таърихӣ ҳудудҳои муосири Тоҷикистонро дар робита бо забт гардидани он аз тарафи қушунҳои Русияи подшоҳӣ дар пешорӯи мо қарор дода, ҳамзамон барои дарку маърифати илмӣ он мусоидат менамояд.

Дар робита бо ин, профессор О. Боқиев қабл аз пардохтан ба омӯзиши масъалаи забт шудани Осиёи Миёна ва бахусус, ҳудудҳои муосири Тоҷикистони Шимолӣ аз тарафи Русияи

подшоҳӣ, фикру андешаҳо ва ақидаҳои ҳукмрони доираҳои сиёсӣ ҳарбии русро дар хусуси масъалаи мазкур мавриди таҳлил ва баррасии ҳаматарафа қарор додааст. Ҳамчунин, маълумот ва мазмуни маводҳои бойгонӣ, гузоришҳои маъмурон ва шахсони масъули ҳарбию сиёсӣ, асарҳо, очеркҳо, мақолаҳо ва ёддоштҳои муаллифон ва матбуоти даврии тоинкилобии русро дар бобати мақсадҳо ва ангезаҳои асосии сиёсӣ геополитикӣ ва иқтисодиву ҳарбии забт гардидани сарзамини Осиёи Миёна дар умум ва ҳудудҳои Тоҷикистон дар алоҳидагӣ муфассал таҳлил ва муқоиса намудааст.

Аз таҳлил ва муқоисаи мавод ва маълумоти мавҷуда, ки ба масъалаи зикршуда марбутанд, О. Боқиев ба хулосае омадааст, ки дар умум муаллифони тоинкилобии рус омилҳо ва сабабҳои чуғрофӣ, тамаддунӣ-фарҳангӣ, этнографӣ, сиёсӣ ва ҳарбию иқтисодии забт шудани Осиёи Миёнаро аз тарафи Русияи подшоҳӣ ёддовар шуда, ҳамзамон, тарафдорӣ ва тарғиб намудаанд [41,с.17]. Шиносоӣ бо осори профессор О. Боқиев нишон медиҳад, ки дар баробари чехраҳои расмӣ ва доираҳои ҳукмрони Русияи подшоҳӣ, муаллифон ва таърихшиногон тоинкилобӣ, ҳамчунин, матбуоти даврии расмӣ низ тавсеаи ҳарбию сиёсии Русияро ба Осиёи Миёна ҳамаҷониба ташвиқ ва ҷонибдорӣ мекарданд [11, с.7-14].

О.Б. Боқиев ба ин назар аст, ки аз мулкҳои Осиёи Миёна танҳо Помири Фарбӣ ягона минтақае буд, бе ягон муқобилият ва задухӯрди ҳарбӣ ихтиёран ва бо роҳи осоишта ба Русия ҳамроҳ гардидааст. Мурочиатномаҳо, илтимосномаҳо ва мактубҳои сершумори аҳолии кӯхистони Бадахшон ба унвони сардорони дастаҳои низомии рус, маъмурияти мустамликавии вилояти Фарғона ва генерал-губернатори Туркистон оиди расонидани кумак дар муборизаи зидди аҷнабиёни ситамгар-афғонҳо (1883-1895) ва амалдорони амири Бухоро (1896-1905) ва ба ҳайати Русия дохил кардани онҳо аз ин босароҳат гувоҳӣ медиҳад. Сокинони кӯхистони Бадахшон бо умеди гирифтани ёрӣ ва озод гардидан аз зулму ситам ва бераҳмию ваҳшонияти

амалдорони амирони Афғонистону Бухоро омадани ҳар як дастаҳои низомии русро бесаброна интизор мешуданд.

Дар боби дуум – **«Таҳқиқи масоили мубрами ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори О.Б. Боқиев»** вазъи деҳот, ҳунармандӣ, саноат ва муносибатҳои тичоратии ҳудудҳои Тоҷикистон дар давраи таҳқиқшаванда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Зербоби якум таҳти унвони **«Инъикоси вазъи хоҷагии деҳоти ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори О.Б. Боқиев»** фарогири баррасии ҳаёти иҷтимоии мардум мебошад. Бояд таъakkур дод, ки яке аз масъалаҳои марказии мавриди диққати муҳаққиқ, ки асоси ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии минтақаҳои тоҷикнишинро ташкил меод, масъалаи заминдорӣ ба ҳисоб меравад. Профессор О.Б. Боқиев дар хусуси масъалаи мазкур, пеш аз ҳама, ба осори муаррихони тоинқилобии рус ва таърихшигориҳои шӯҳиди давр таъа намудааст. Ў зикр кардааст, ки аввалин муаррихи тоинқилобии рус, ки масъалаи заминдориро дар аморати Бухоро мавриди таҳлил ва инъикос қарор додааст Н.В. Хаников мебошад, ки дар солҳои 40-уми қарни XIX ба ин масъала диққати махсус зоҳир намуда буд. Н.В. Хаников дар осори худ 4 шакли заминдориро дар минтақаи нишон додааст: ушрӣ, хироҷӣ, мулкӣ ва амлоқӣ [49, с.114-117].

Дар осори О. Б. Боқиев чор шакли заминдорӣ нишон додаи муаррихон тоинқилобии рус шарҳу тавзеҳи ҳудро ёфтааст. Яке аз шаклҳои маъмули заминдорӣ – ушрӣ ба ҳисоб мерафт, ки соҳиби он аз даҳ як ҳиссаи ҳосилро ба давлат месупорид. Заминҳои хироҷӣ бошанд, заминҳои забтшудае махсуб меёфтанд, ки ҳангоми ҷангҳо ба даст омада буданд. Заминҳои мулкӣ бошанд, заминҳое буданд, ки аз ҷониби ҳокимони мусулмони минтақаҳои мухталифи давлат ба хон тақдим мешуданд. Хон бошад, дар навбати худ ин заминҳоро ба садоқатмандони хеш тақдим мекард. Чунин заминҳо меросӣ ҳам мешуданд. Соҳибони чунин заминҳо метавонистанд онро ба меросӣ ва ё ба вақф табдил диҳанд. Заминҳо амлоқӣ бошанд,

нисбати заминҳои хирочӣ камтар буданд ва танҳо амир ҳукуки додани заминҳои амлокиро ба шахсони алоҳида дошт. Ин гуна заминҳо ба мерос гузошта мешуданд ва ё фурухтани он низ мумкин буд [60, с.245].

Бояд гуфт, ки баъди таҳлили осори муҳаққиқони тоинқилобии рус профессор О. Б. Боқиев чунин шаклҳои заминдориро нишон додааст:

1. Заминҳои амлокӣ, ки давлатӣ ба шумор рафта, деҳқонон аз панҷ як ҳисса ва ё аз се як ҳиссаи ҳосилро ба давлат месупориданд. Дар чунин шакли заминдорӣ мантиқан давлат ҳамчун истисморкунандаи деҳқонон баромад мекард;

2. Заминҳои мулкӣ, ки заминҳои шахсӣ маҳсуб ёфта, аксаран меросӣ буданд ва ба амалдорони давлатӣ тааллуқ доштанд. Бо дарназардошти вазъи ҳуқуқиашон чунин заминҳо дар навбати худ ду шакл доштанд: мулки ҳурри ҳолис, ки ба амалдорони Бухоро тааллуқ доштанду аз андоз озод буданд; мулки ушрӣ, ки дар дасти деҳқонон буданду андози хеле гарон месупориданд. Заминҳои мулкӣ дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон нисбати Бухорои Ғарбӣ он қадар маъмул набуданд;

3. Заминҳои танҳо, яке аз шаклҳои маъмули заминдорӣ феодалӣ, ки баъди ҳамроҳ карда шудани ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон, махсусан қисми ҷанубу шарқӣ ба аморати Бухоро хеле зиёд шуданд. Танҳо ин яке аз шаклҳои заминдорӣ шартӣ ва муваққатӣ буд. Қонунаи танҳо яке аз шаклҳои ҳоссаи заминҳои давлатӣ буд. Барои ҳамин ҳам аксаран муҳаққиқони тоинқилобӣ онро ҳамчун шакли заминдорӣ махсус зикр накарда, чун замини давлатӣ нишон додаанд;

4. Вақф – шакли заминдорӣ динӣ ва феодалӣ, ки ба муассисаҳои динӣ тааллуқ доштанд. Тамоми даромади он ба ҳазинаи муассисаи динӣ ва руҳониён дахл дошт. Заминҳои вақфӣ бештар дар қисми шимолии Тоҷикистон рушд карда буд. Танҳо то соли 1887 шумораи вақфҳо дар уезди Хучанд ба 1177 адад мерасид [43, с.26-27]. Дикқати профессор О.Б. Боқиевро тағйироти муносибатҳои заминдорӣ дар қисми шимолии

Тоҷикистон баъди Ҳамроҳ кардани он ба Русияи подшоҳӣ ҷалб намудааст.

Дар зербоби дуум «**Омӯзиши вазъи саноат, ҳунармандӣ ва муносибатҳои тичоратии манотиқи Тоҷикистон**» вазъи иқтисодии ҳудудҳои Тоҷикистон дар давраи сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. О.Б. Бокиев дар осори худ ба масъалаи саноат ва ҳунармандии ҳудуди Тоҷикистон, ки дар адабиёти таърихӣ тоинқилобии рус ба таври хеле васеъ инъикос ёфтааст, таваҷҷуҳи хос зоҳир кардааст. Дар асоси осори муҳаққиқони тоинқилобии рус профессор О.Б. Бокиев зикр намудааст, ки саноати ҳудуди Тоҷикистон дар охири асри XIX танҳо аз саноати коркард ва истихроҷ иборат буд. Аз маводди адабиёти таърихӣ тоинқилобии рус дида мешавад, ки саноати ҳудуди Тоҷикистон дар арафаи ба Русия Ҳамроҳ шудан хусусияти соф косибӣ дошт ва талаботи хоҷагии халқ ва аҳолии мамлакат то дараҷаи лозима қонеъ карда намешуд. Маълум мегардад, ки дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон дар солҳои 1866–1895 навъҳои гуногуни ҳунар, аз ҷумла бофандагӣ, кулолгарӣ, чармгарӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, дуредгарӣ, рангуборкунӣ, собунсозӣ, равшанкашӣ вучуд дошт. Аз Ҳама бештар бофандагӣ рушд намуда буд, ки дар асарҳо ва мақолаҳои муҳаққиқони тоинқилобии рус бештар инъикос ёфтааст [59, с.11].

Профессор О.Б. Бокиев зикр намудааст, ки вазъи савдо дар ҳудуди болооби Зарафшон бори аввал дар мақолаю асарҳои иштирокдорони экспедитсияи илмӣ-ҳарбии Искандарқӯл – А.П. Федченко, А.Д. Гребенкин, П.А. Аминова, Е. Воронс инъикос гардид. Бар асоси маводе, ки дар мақола ва осори муаллифони мазкур мавҷуд аст, метавон гуфт, ки тичорат дар қаламрави қўҳистон, яъне сарғаҳи Зарафшон хеле суст аз худ карда шуда буд.

Профессор О.Б. Бокиев дар осораи бо тақя ба маълумоти муаррихони рус вазъи соҳаи саноатро дар манотиқи тоҷикинишин мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Муаррих забти манотиқи тоҷикнишинро аз ҷониби Русияи

подшоҳӣ яке аз омилҳои таҳаввулот дар низоми иқтисодӣ бо дарназардошти пайдоиш ва рушди корхонаҳои саноатӣ номидааст. Воридшавии сармоягузориҳои русӣ ба минтақа боиси ба вучуд омадани унсурҳои сармоягузорӣ дар сарзаминҳои тоҷикнишин гардид, ки муҳимтарини онҳо корхонаҳои саноатӣ буд. Новобаста аз он, ки корхонаҳои саноатӣ аксаран маҳсулоти нимтайёр истеҳсол мекарданд, вале ин заминаи муҳим баҳри рушди саноат гардид. Дар заминаи саноат синфи коргари маҳаллӣ ташаккул ёфт. Дар охири асри XIX дар минтақаҳои шимолӣ Тоҷикистон, ки ба Русия шомил мешуданд, як қатор корхонаи саноатӣ сохта ба истифода дода шуд, ки заминаи ташаккули тафаккури буржуазиро гузошт. Дар маҷмӯъ, аз лиҳози ворид гардидани унсурҳои буржуӣ забти минтақаро аз ҷониби Русияи подшоҳӣ профессор О. Б. Боқиев як ҳодисаи прогрессивӣ номидааст.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти баанҷомрасида ба яке аз масъалаҳои мубрами илми таърихшиносӣ — инъикоси таърихи нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар осори муаррихи варзидаи тоҷик О.Б. Боқиев башида шудааст. Аз таҳлилу омӯзиши осори ин муаррих бармеояд, ки диққати ӯ ба яке аз марҳилаҳои муҳиму сарнавиштсози халқи тоҷик равона шудааст. Маҳз аввалин маротиба бо дарназардошти методҳои илми таърихшиносӣ ин марҳилаи таърихӣ ҳудуди Тоҷикистон аз ҷониби ӯ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт. Бо дарназардошти аҳамияти илмӣ осори муаррихони тоинқилобии рус, ки ба ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ халқи тоҷик равона шудаанд, профессор О.Б. Боқиев ин марҳилаи таърихро мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Омӯзиши осори профессор О.Б. Боқиев дар маҷмӯъ ба мо имкон дод, ки барои равшану мушаххас намудани тамоми паҳлуҳои илмӣ мавзӯи таҳқиқотӣ хулосабарорӣ намоем:

1. Таҳқиқи чараёни зиндагӣ ва ғаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ доктори илмҳои таърих, профессор О.Б. Боқиев

нишон дод, ки ӯ дар рушду инкишофи таърихнигории ватанӣ сахми босазо гузоштааст. Олуболу Боқиев яке аз нахустин мунаққидони илми таърихнигории тоҷик ба ҳисоб рафта, чун таърихнигори соҳибтаҷриба осори илмии боарзишERO ба мерос гузоштааст, ки омӯзиш ва таҳқиқи он аҳаммияти бузурги илмӣ дорад. Таҳқиқ ва омӯзиши масъалаҳои мубрами таърихнигории таърихи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, ҳудудҳои муосири Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус дар маркази диққати муаррих қарор доранд.

Соли 1991 О.Б. Боқиев таҳқиқоти хешро дар соҳаи таърихнигорӣ ҷамъбааст намуд ва рисолаи докториашро таҳти унвони «Тоҷикистон дар таърихнигории тоинқилобии рус» дар Шурои махсуси Ҳимояи рисолаҳои докторӣ дар назди Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург бомувафакият дифоъ мекунад. Дар шароити душвори солҳои нахустини соҳибистиклолии кишвар низ ӯ пайвасти ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни масъалаи инъикоси таърихи Тоҷикистон дар таърихнигории тоинқилобии рус машғул гардида, барои дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани таълиму тадрис, таҳияи дастурҳои таълимиву методӣ ва инкишофи илми таърихнигории ватанӣ талош мекард. Соли 1993 бо ташаббуси бевоситаи ӯ кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон таъсис ёфт. Пас аз як соли фаъолияти босамар дар кафедраи навтаъсиси таърихнигории факултаи таърих ӯ соли 1994 бо унвони профессори кафедраи номбурда мушарраф мегардад. Дар ҳамин сол асари дигари бунёдии ӯ бо унвони «Забт ва ҳамроҳ гардидани Тоҷикистони Шимолӣ, Кӯҳистони Бадахшон ва Помир ба Русия» ба нашр расид, ки дастоварди шоистаи илми таърихнигории ватанӣ ба шумор меравад. Хидматҳои ӯ аз ҷониби Вазорати маорифи Тоҷикистон бо нишони «Аълочии маорифи Тоҷикистон» «Аълочии макотиби олии ИҶШС», «Собиқадори меҳнат», «Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра қадрдонӣ карда шудааст.

2. Профессор О.Б. Бокиев дар осори худ вазъи сиёсӣ ва сохтори ҳудудию маъмурии манотиқи муосири Тоҷикистонро дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX таҳқиқ ва тавсиф кардааст. Осори ӯ оиди инъикос ва пажӯҳиши илмӣ масъалаҳои зикршуда аз аҳамияти ҳосси илмиро доро мебошанд, зеро дар асоси маълумоти дасти аввал ва арзишманди таърихшиносии тоинқилобии рус таълиф карда шудаанд. Дар навбати худ, нахустин шуда муаллифони тоинқилобии рус омӯзиши ҳамаҷонибаи илмӣ минтақаҳои Тоҷикистонро асос гузоштаанд. Аз ин рӯ, маълумот ва маводди гирдоваришудаи онҳо, ки таълифоти профессор О.Б. Бокиев дар асоси он офарида шудааст, арзиши баланд ва аҳамияти бузургро доро мебошанд. Ӯ ин масъаларо дар асарҳои В.В. Веляминов-Зернов, А.Б. Вревский, Л.Ф. Костенко, М.А. Терентев, А.Л. Кун, Ю.Д. Южаков, В.Г. Котелннов ва Е.Л. Марков, ки мавод ва маълумоти пурарзишро фаро гирифтаанд, баррасӣ намудааст.

О.Б. Бокиев махсусияти сохтори ҳудудиву маъмурии ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро дар давраи мазкур дар асоси маълумоти парокандаи асарҳо, очеркҳо ва мақолаҳои муаллифони тоинқилобии рус, ки асосан баъди тавсеаи забткориҳои Русия дар Осиёи Миёна ба нашр расидаанд, инъикос кардааст. Аз осори ӯ бармеояд, ки ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар арафаи забткориҳои Русия дар Осиёи Миёна воҳидҳои гуногуни маъмурию сиёсии мустақил ва ё ниммустақил дохил мегардид, ки пайваста бо ҳам дар ҳолати ҷангу низоъ қарор доштанд. Ин яке аз омилҳои асосие буд, ки барои ташаккул наёфтани маркази ягонаи муттаҳидкунандаи сиёсӣ маъмурӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистони муосир сабаб гардида буд. Бо вучуди хусусиятҳои умумӣ, сохтори маъмурии минтақаҳои Тоҷикистон аз ҳам фарқиятҳои ҷузъӣ низ доштанд. Пас аз забт гардидани як қисми ҳудудҳои Осиёи Миёна аз тарафи Русия дар сохтори ҳудудию маъмурии Тоҷикистони муосир дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Ҳудудҳои имрӯзаи Тоҷикистони Шимолӣ ба ҳайати

Генерал-губернатории Туркистон дохил карда шуда, дар сохтори идорӣ ва маъмурии русӣ чорӣ карда шуданд. Танҳо дар зинаи охири идоракунӣ баъзе хусусиятҳои маҳаллӣ нигоҳ дошта шуданд.

3. Таҳлили осори профессор О.Б. Боқиев нишон дод, ки яке аз масъалаҳои меҳварии мавриди баррасӣ қарордодаи муаррих забт гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва Помир аз ҷониби Русияи подшоҳӣ ба шумор меравад. Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки ӯ паёмади ин воқеаи таърихиро ба тағйиротҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии минтақа мансуб медонад. Агарчи тамоми ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз ҷониби Русияи подшоҳӣ забт нагардид, вале сиёсати мустамликавӣ дар ҳама самтҳои ҳаёти мардуми Бухорои Шарқӣ ва Помир таъсири ҳудро расонид. О.Б. Боқиев аз миёни муҳаққиқони ватанӣ нахустин шуда мавзуи мазкурро дар асоси омӯзиши васеъ ва таҳлили амиқи маводди таърихнигории тоинқилобии рус инъикос намудааст. Сабабҳо, рафт, хусусиятҳо, моҳият, мақсад, дигаргуниҳо, натиҷаҳо ва паёмадҳои мусбат ва манфии забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев аз дидгоҳи танқидии илмӣ тасвир карда шудаанд. Ӯ ҳар як ҳодиса ва далелҳои марбут ба ин мавзуро ҳолисона ва дақиқназарона омӯхта арзёбӣ кардааст. Профессор О.Б. Боқиев дар асоси омӯзиши маводди таърихнигории тоинқилобии рус муайян кардааст, ки манотиқи имрӯзаи Тоҷикистони шимолӣ, бо истиснои шаҳраки Нов ва баъзе деҳкадаҳои болооби Зарафшон бо роҳи ҳарбӣ аз тарафи сипоҳи Русияи подшоҳӣ забт карда шудаанд. Дар робита бо забти минтақаи Помир зикр намудааст, ки забти ҳудудҳои он бо ду роҳ сурат гирифтааст. Қисмати Помири Шарқӣ ду маротиба, дар соли 1876 ва солҳои 1891–1894 бо роҳи ҳарбӣ, ҳудудҳои Помири Ғарбӣ бошад, соли 1895 дар асоси мурочиат ва талаби боисрори сокинони он бо роҳи осоишта ва худихтиёрона ба Русия ҳамроҳ карда шудаанд. Омӯзиши осори О.Б. Боқиев доир ба ин мавзӯ нишон медиҳад, ки ӯ забт гардидани Осиёи

Миёна, аз ҷумла ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро як воқеаи ногузир ва объективии таърихӣ ба қалам додааст, ки боиси дигаргуниҳои кулӣ дар ҳаёти мардумони он гардид. Ҳамчунин, ӯ паёмаду оқибатҳои манфии сиёсати мустамликавию ба таври мушаххас ибраз намудааст.

4. Дар осори профессор О.Б. Бокиев вазъи ҳоҷагии деҳоти ҳудудҳои Тоҷикистон инъикос гардидааст, ки дар муқоиса ба осори дигар муаррихон мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифт. Муаррих таъсири сиёсати мустамликавии ҳукумати подшоҳиро ба ҳаёти ҳоҷагии деҳоти Тоҷикистон, ки аксаран ба заминдорӣ шугъл доштанд, бо далелҳои амиқу дақиқ нишон додааст. Махсусан, тағйирот дар низоми заминдорӣ ва андозу хироч, ки бештар ба қисми шимолии Тоҷикистон рост меомад, диққати муаррихро ҷалб намудааст. Дар осори ӯ вазъи ҳоҷагии деҳоти ҳудудҳои мухталифи Тоҷикистон муқоиса шуда, дар маҷмӯъ ин тағйиротро ба манфиати халқ арзёбӣ накардааст. Аз таҳлили осори ӯ бармеояд, ки дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии халқи тоҷик бо ворид гардидани унсурҳои ҷомеаи сармоядорӣ ва омехта шудани он бо ҷомеаи анъанавии феодалӣ-исломӣ то ҷое тағйирот ба миён омад. Ин тағйирот аз як тараф омили ташаккули баъзе аз қувваҳои тараққиҳоҳ, махсусан табақаи зиёӣи ҷомеа гардид. Аз миёни ин табақа шахсиятҳои ба вучуд омад, ки дар зери таъсири ин таҳвуллот ба таҳлили вазъи замона пардохтанд. Дар ин росто яке аз масъалаҳои иҷтимоӣ, ки нахустин маротиба аз ҷониби муаррих мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ин масъалаи ба мардикорӣ рӯ овардану муҳочир шудани аҳолии ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар ибтидои асри XX мебошад.

5. Масъалаи дигар, ки дар осори профессор О.Б. Бокиев мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст, вазъи саноат, ҳунармандӣ ва муносибатҳои тичоратии манотиқи Тоҷикистон мебошад. Дар радифи дигар масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчунин паёмади сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ ва таъсири он ба ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз ҷониби муаррих дар таъ

ба осори муҳаққиқони тоинқилобии рус таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар робита ба ин, ӯ яке аз паёмадҳои мусбии ҳамроҳ кардани қисми Шимолии Тоҷикистонро ба воҳидҳои маъмурии ҳукумати подшоҳӣ дар ташаккули корхонаҳои саноатӣ, синфи коргари маҳаллӣ ва рушди муносибатҳои тичоратӣ, ҳамчунин таъсири он ба дигар минтақаҳои тоҷикнишин мебинад. Ташкили корхонаҳои саноатӣ, бонкҳо ва сохтмони роҳи оҳан то андозае ба вазъи иқтисодии минтақа ва афкори ҷомеа таъсири мусбат расонид. Ҳарчанд то соли 1920 ин омилҳо дар ҳудудҳои марказӣ ва ҷанубӣ то Помир мушоҳида намешуд, вале таъсири худро ба афкори ҷомеа дар натиҷаи ба ҳайси мардикор муҳочир гардидани мардум ба қисми шимол расонид.

ТАВСИЯҲО ДОИР БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Бо мақсади омӯзиши амиқу дақиқи таърихи охири асри XIX ва ибтидои асри XX зарур аст, ки осори чунин муаррихони барҷаста, ба монанди профессор О.Б. Боқиев дар шакли курси махсус дар ихтисосҳои самти таърихшиносӣ таълим дода шавад. Осори ин муаррих намунаи барҷастаи истифодаи услуби таърихшиносӣ дар илми ватанӣ ба шумор меравад;

2. Дар робита ба омӯзиши ин марҳилаи таърихӣ, ки ҳамчун давраи таҳаввулот дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ маҳсуб меёбад, осори тоинқилобии муҳаққиқони рус ба забони тоҷикӣ тарҷума ва барои донишҷӯён дастрас гардонидан шавад. Ин осорест, ки дар он махсусияти таърихӣ, ҷуғрофӣ ва миллии тоҷикон инъикос гардидааст;

3. Ҳамчунин, зарур аст, ки масъалаи мафҳуми «ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русияи подшоҳӣ» пурра ба мафҳуми «истилои Осиёи Марказӣ аз ҷониби Русияи подшоҳӣ» табдил дода шавад. Дар робита ба ин, бояд гуфт, ки ҳеҷ минтақае ба ҳукумати аҷнабӣ, ки хусусиятҳои иҷтимоӣ, динӣ ва таърихӣ худро дорад, ба таври осоишта ҳамроҳ намешавад,

дар ҳоле ки ҳадафи асосии Русияи подшоҳӣ ба мустамликаи худ табдил додани минтақа буд, ки дар сиёсат нисбат ба мардуми минтақа минбаъд ин хусусият маълум гардид. Зарурат надорад, ки аз симои аҷнабиён барои миллат ва насли имрӯз қаҳрамон созем;

4. Дар робита ба осори профессор О.Б. Бокиев ва маълумоти муаррихони тоинкилобии рус зарур аст, ки дар хусуси яке аз масъалаҳои мубрами ҳаёти иҷтимоии халқи тоҷик, махсусан ҳудудҳои Тоҷикистони муосир (марбут ба ибтидои асри XX) – мардикорӣ таҳқиқоти махсуси илмӣ сурат гирад, чун ин масъала то имрӯз қариб, ки аз мадди назари муаррихон дур мондааст.

РӯЙХАТИ САРЧАШМА ВА АДАБИЁТ

I. Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда

1. Бокиев, О. Земельный вопрос в Средней Азии в освоении русских революционных востоковедов [Текст] / О. Бокиев // Учен. зап. Тадж. гос. ун-т; ист. фак-т; сб. науч. тр. – 1973. – Вып.1. – С.42-63.

2. Бокиев, О. На основании личных наблюдений [Матн] / О. Бокиев // Памир. – 1982. – №9. – С.66-69.

3. Бокиев, О. О памяти благодарных потомков [Текст]: об исследователе Средней Азии, историке В.П. Наливкине / О. Бокиев // Коммунист Таджикистана. – 1990. – №5. – С.69-72.

4. Бокиев, О. Освещение истории Таджикистана в трудах русских дореволюционных востоковедов [Текст] / О. Бокиев // Из истории культурного строительства в Таджикистане: сб. ст. – Душанбе, 1970. – Вып.2. – С.136-161.

5. Бокиев, О. Установление двоевластия колониального типа в Горном Бадахшане [Текст] / О. Бокиев // Вестн. Тадж. гос. ун-та. Сер. история. – 1990. – №2. – С.14-23.

6. Бокиев, О.Б. Англо-русское соглашение 1995 г. о разграничении на Памире и Горном Бадахшане и его последствия [Текст] / О.Б. Бокиев // Центральная Азия. Вчера, сегодня и завтра:

(материалы междунар. конф. «Россия в исторических судьбах народов Центральной Азии. Принципы сосуществования: вчера, сегодня и завтра» 21-23 нояб. 1995 г. – Душанбе, 1996. – С.5-7.

7. Бокиев, О.Б. Англо-русское соперничество в Средней Азии в связи с присоединением территории Таджикистана к России [Текст] / О.Б. Бокиев, О.Б. Боктев // Актуальные проблемы истории и историографии Средней Азии (вторая половина XIX начало XXв.): сб. науч. тр. – Душанбе, 1990. – С.23-29.

8. Бокиев, О.Б. В помощь кураторам [Текст] / О.Б. Бокиев // Вестник высшей школы. – 1982. – №1. – С.61-62.

9. Бокиев, О.Б. Вклад А.А. Семёнова в изучение истории Горного Бадахшана и Памира [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе, 1994. – 10 с.

10. Бокиев, О.Б. Внутренние и внешние факторы добровольного вхождения Горного Бадахшана в состав России [Текст] / О.Б. Бокиев // Национальные движения в условиях колониализма (Казахстан, Средняя Азия, Северный Китай): материалы ВСесоюз. «круглого стола» 27-28 июля 1990 г. – Целиноград, 1991. – С.86-92.

11. Бокиев, О.Б. Вопросы истории колониального периода Таджикистана в трудах академика Б.Г. Гафурова [Текст] / О.Б. Бокиев // Научно-практическая конференция, посвященная 80-летию со дня рождения Б.Г. Гафурова. – Душанбе, 1990. – С.7-14.

12. Бокиев, О.Б. Гиссар в освещении русских дореволюционных исследователей [Текст] / О.Б. Бокиев // Таджикистан: вчера и сегодня: материалы конф. посвящ. 70-летию образования Республики Таджикистан. – Душанбе, 1994. – С.6-7.

13. Бокиев, О.Б. Объективные предпосылки победы социалистической революции на Памире в Горном Бадахшане [Текст] / О.Б. Бокиев // Душанбе: дирӯз ва имрӯз: маводди конфереция бахшида ба 70-умин солгарди эҳёи шаҳри Душанбе. – Душанбе, 1994. – С.15-16.

14. Бокиев, О.Б. Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских революционных исследователей [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: Дониш, 1991.

– 167 с.

15. Бокиев, О.Б. Памир во второй половине XIX в. [Текст] / О.Б. Бокиев // Таджикистан Советская Социалистическая Республика. – Душанбе, 1984. – С.92-94.

16. Бокиев, О.Б. Проблема завоевания и присоединения Центральной Азии к России в освещении академика З.Ш. Раджабова [Текст] / О.Б. Бокиев // Маводди конференцияи илмӣ бахшида ба 90-умин солгарди зодрузи академики АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ходими шоистаи илми ҷумҳурӣ, аввалин ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, профессор Раҷабов Зариф Шарипович. – Душанбе, 1996. – С.17-18.

17. Бокиев, О.Б. Проблемы завоевания и присоединения территории Таджикистана к России в советской историографии [Текст] / О.Б. Бокиев // Центральная Азия. Вчера, сегодня и завтра: (материалы междунар. конф. «Россия в исторических судьбах народов Центральной Азии. Принципы сосуществования: вчера, сегодня и завтра» 21-23 нояб. 1995 г. – Душанбе, 1996. – С.11-13.

18. Бокиев, О.Б. Проблемы присоединения Памира и Горного Бадахшана к России в исторической литературе [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: ТаджикНИИНТИ, 1994. – 36 с.

19. Бокиев, О.Б. Социально-экономическая и общественно-политическая жизнь Северного Таджикистана [Текст] / О. Б. Бокиев // Вклад русских исследователей в естественно-историческом изучении Таджикистана во второй половине XIX - нач. XXв. – Душанбе, 1990. – С.145-264.

20. Бокиев, О. Танҳоҳ [Матн] / О. Бокиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. – Ҷ.7. – С.251.

21. Бокиев, О. Аз таърихи пайдоиши матбуоти равияи демократии рус дар Осиёи Миёна [Матн] / О.Б. Бокиев // Коммунисти Тоҷикистон. – 1969. – №7. – С.28-32.

22. Бокиев, О. Куратор дар мактабҳои олии / [Матн] / О. Бокиев // Мактаби советӣ. – 1970. – №6. – С.21-23.

23. Бокиев, О. Қиссаи Хучанд ва сафирони асир [Матн] /

О.Б. Боқиев // Илм ва ҳаёт. – 1989. – №5. – С.12-13.

24. Боқиев, О. Муборизаи сокинони Кӯҳистони Бадахшон дар зидди афғонҳои истилогар аз нигоҳи муҳаққиқони рус [Матн] / О.Б. Боқиев // Тезисҳои конференсияи апрелии илмӣ-назариявии профессорону муаллимон. Баҳши илмҳои ҷамъиятӣ. – Душанбе, 1994. – С.132-133.

25. Боқиев, О. Музаффар [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1983. – Ҷ.1. – С.527.

26. Боқиев, О. Натиҷаҳои прогрессивии ба Русия ҳамроҳ гаштани Помир ва Кӯҳистони Бадахшон [Матн]: ба ёрии лекторон / О. Боқиев. – Душанбе: Дониш, 1990. – 20 с.

27. Боқиев, О. Нахустин нерӯҳои барқи Бадахшон [Матн] / О. Боқиев // Илм ва ҳаёт. – 1990. – №4. – С.36-37.

28. Боқиев, О. Низомномаи муваққатии идоракунии ноҳияи Помир [Матн] / О.Б. Боқиев // Революцияи Кабири Социалистии Октябр: энциклопедия. – Душанбе, 1987. – С.456.

29. Боқиев, О. Омӯзиши забон ва таърихи халқҳои Осиёи Миёна дар Русияи тоҷикӣ [Матн] / О. Боқиев // Уфӯқҳои илм. – 1988. – №1. – С.40-46.

30. Боқиев, О. Снесарев Андрей Евгеньевич [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. – Ҷ.7. – С.80.

31. Боқиев, О. Ҳукумати муваққатии Туркистон дар Помир [Матн] / О.Б. Боқиев // Революцияи Кабири Социалистии Октябр: энциклопедия. – 1987. – С.837-838.

32. Боқиев, О. Ҷамъиятҳои илмӣи Осиёи Миёна [Матн] / О. Боқиев // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1988. – Ҷ.8. – С.458.

33. Боқиев, О.Б. Низомномаи муваққатии идоракунии райони Помир [Матн] / О.Б. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1984. – Ҷ.5. – С.181.

34. Боқиев, О.Б. Омӯзиши таъриху забонҳои халқҳои Осиёи Миёна дар Русияи тоҷикӣ [Матн] / О.Б. Боқиев // Изв. АН ТаджССР. Сер.: Востоковедение, история, филология. – 1991. – №1. – С.27-34.

35. Боқиев, О.Б. Системаи хирочу андоз дар Кӯҳистони

Бадахшон фарқи байни закот ба саркорӣ [Матн] / О.Б. Боқиев // Маводди конфронси ҷашнии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 50-солагии донишгоҳ. – 1998. – С.207.

36. Боқиев, О.Б. Таърих таҳқиқоти ҳақиқиро металабад [Матн] / О.Б. Боқиев // Паёми Донишгоҳ. Бахши Таърих. Ҳуқуқ. – 1993. – С.36-44.

37. Боқиев, О.Б. Чанд мулоҳиза роҷеъ ба мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинкилобӣ [Матн] / О.Б. Боқиев, Ю.Ш. Бозоров // Изв. АН ТаджССР. Отд-ние обществ. наук. – 1985. – №2. – С.18-24.

38. Боқиев, О.Б. Шаклҳои асосии андозу ухдадорӣҳои феодалӣ дар давраи феодализм [Матн] / О.Б. Боқиев // Мактаби советӣ. – 1968. – №9. – С.33-36.

II. Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

39. Бабаханов, М. Баъзе масъалаҳои асосии таърихи СССР таърихшиносӣ [Матн]: дастури таълимӣ / М. Бабаханов, О. Боқиев, А. Ёрмаҳмадов, С. Пулодов. – Душанбе: ДДТ, 1990. – 113 с.

40. Боқиев Олуболу Боқиевич [Текст]: библиографический список к 80-летию со дня рождения. – Душанбе, 2014. – 11 с.

41. Боқиев, О.Б. Завоевание и присоединение Северного Таджикистана, Памира и Горного Бадахшана к России [Текст] / О.Б. Боқиев. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 272 с.

42. Боқиев, О.Б. Приложение к докторской диссертации «Таджикистан в русской дореволюционной историографии» [Текст] / О.Б. Боқиев. – Душанбе, 1991. – 39 с.

43. Боқиев, О.Б. Социально-экономическое положение Таджикистана в дореволюционной русской историографии [Текст] / О.Б. Боқиев. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 152 с.

44. Дастури методӣ оид ба навиштани корҳои курсӣ [Матн] / мурат.: О.Б. Боқиев, У.П. Пулодов. – Душанбе: УДТ, 1989. – 24 с.

45. Инъикоси таърихи тоинкилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Боқиев [Матн]: маводди конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии профессор О.Б. Боқиев / зерӣ

тахрири С.С. Шарофуддинов, Б. Неъмонов. – Душанбе, 2024. – 229 с.

46. Маводди конфронси ҷумхуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 80-солагии профессор О.Б. Бокиев [Сабти видеоӣ]. – Душанбе, 2014.

47. Раҳмонов, Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 560 с.

48. Русские исследователи Таджикистана: в помощь лектору [Текст] / сост. О.Б. Бокиев. – Душанбе: О-во «Знание» ТаджССР, 1986. – 23 с.

49. Хаников, Н.В. Описание Бухарского ханства [Текст] / Н.В. Хаников. – СПб., 1843. – 286 с.

III. Мақола, маъруза дар маҷмуаҳо ва матбуоти даврӣ

50. Акрамов, Н. Омӯзгори пурдону олими нуктасанҷ [Матн] / Н. Акрамов, М. Бобохонов // Комсомоли Тоҷикистон. – 1985. – 11 январ.

51. Акрамов, Н. Ҷӯяндаи сарнавишти мардум [Матн] / Н. Акрамов, Ҷ. Пулодов, М. Иброҳимов ва диг. // Ҷумҳурият. – 1994. – 4 июн.

52. Бобохонов, М. Қонёи наҷавӣ ба ҳар ҷӣ ёбӣ [Матн] / М. Бобохонов, Ю. Бозоров // Муаллимон. – 1984. – 23 июн.

53. Бобохонов, М. Мунаққиди таърих [Матн] / М. Бобохонов, Н. Мирзоев, Ю. Шодипур // Тоҷикистон. – 1994. – 20 май.

54. Бокиев, О.Б. Торговля на территории Таджикистана в освещении дореволюционной периодической печати [Текст] / О.Б. Бокиев // Сборник работ аспирантов. – Душанбе, 1968. – Вып.6. – С.116-132.

55. Бокиев Олуболу [Матн] / Қ. Расулиён // Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2014. – Ҷ.3. – С.42.

56. 80 лет со дня рождения профессора Бокиева Олуболу Бокиевича [Текст] // Русский язык и литература в Таджикистане. – 2024. – 20 май.

57. Шерғозиев, М. Чунон зӣ, ки номат ба таҳсин кунанд [Матн] / М. Шерғозиев, Н. Офаридаев, Н. Шакармамадов //

Бадахшон. – 2004. – 4 май.

58. Ятимов, С. Эҳёи миллат-бақои давлат [Матн] / С. Ятимов // Ҷумҳурият. – 2023. – №171 (24 782). – 24 август.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо

59. Бокиев, О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана второй половины XIX в. в русской дореволюционной и исторической литературе [Текст]: автореф. дисс... канд. истор. наук: 07.00.00 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Л.: Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1969. – 15 с.

60. Бокиев, О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана второй половины XIX в. в русской дореволюционной и исторической литературе [Текст]: дисс... канд. истор. наук: 07.00.00 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Л.: Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1969. – 444 с.

61. Бокиев, О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии [Текст]: автореф. дисс... д-ра истор. наук: 07.00.09 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – СПб., 1991. – 46 с.

62. Бокиев, О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии [Текст]: дисс... д-ра истор. наук: 07.00.09 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Душанбе, 1991. – 531 с.

РЎЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. Нуров, С. Саҳми профессор О.Б. Бокиев дар омӯзиш ва инъикоси масъалаи мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинқилобӣ [Матн] / С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2022. – №7. – С.93-99.

[2-М]. Нуров, С. Инъикоси масъалаи рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир оид ба ҳамроҳ намудани Помир

дар осори О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С.302-308.

[3-М]. Нуров, С. Инъикоси аҳамияти таърихӣ ҳамоҳангшудаи Осиёи Миёна ба Русия дар осори профессор О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2023. – №8. – С.32-42.

[4-М]. Ғуломов, Т.М., Нуров, С. Инъикоси масъалаи забти ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б.Боқиев. [Матн] / Т.М. Ғуломов, С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2025. – №3. – С.5-12.

II.Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои дигар ҷой шудаанд:

[5-М]. Нуров, С. Инъикоси масъалаи ҳамоҳангшудаи Помир ба ҳаёати Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Инъикоси таърихӣ тоиқилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Боқиев. Маҷаллаи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии бузургдошти бунёдгузори кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ О.Б. Боқиев. – Душанбе, 2024. – С.198-203.

[6-М]. Нуров, С. Саҳми профессор О. Б. Боқиев дар таҳқиқи вазъи иҷтимоии халқи тоҷик дар охири асри XIX ибтидои асри XX [Матн] / С. Нуров // Interpretation and researches. – 2025. – №2 (48). – С.306-321.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 9 тадж + 902.9+001(092)+373

ББК: 63.2(тадж)+63.2+72.3+74.263.1

НУРОВ СУХРОБ РУСТАМОВИЧ

**ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ
XIX И НАЧАЛА XX вв. ТЕРРИТОРИЙ ТАДЖИКИСТАНА
В ТРУДАХ ПРОФЕССОРА О.Б. БОКИЕВА**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата
исторических наук по специальности 07.00.09 –
Историография, источниковедение и методы исторического
исследования**

Душанбе – 2025

Диссертация подготовлена на кафедре историографии и архивоведения Таджикского национального Университета

**Научный
руководитель:**

Гуломов Тоджиддин Мирзоалиевич – доктор исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального Университета

**Официальные
оппоненты:**

Мухиддинов Сайдали – доктор исторических наук, профессор кафедры отечественной и общей истории Российско-Таджикского славянского университета

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни;

Ведущая организация:

Государственное образовательное учреждение Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

Защита состоится 25 июня года в 09:30 на заседании Диссертационного совета 6Д.КОА-024 по защите диссертаций на соискание ученой степени кандидата исторических наук, действующего при Таджикском национальном университете (Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на официальном сайте Таджикского национального университета (<https://tnu.tj/>).

Автореферат разослан «__» _____ 2025 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат исторических наук**

Умаров А.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Одним из важнейших достижений периода независимости Республики Таджикистан является небывалый поворот различных слоев общества к истории таджикского народа, бурное развитие национальной историографии, развитие исторического мышления таджикской нации. Потому что условия независимости страны, создания национального государства, потребности современного цивилизованного общества требуют изучения славного исторического прошлого. Учитывая важность изучения истории, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон заявил: «Изучение истории цивилизации каждого народа и нации никогда не должно быть направлено на то, чтобы испытывать необоснованную гордость и почет за свое прошлое. Оно должно быть направлено на то, чтобы показать долгий и извилистый путь, пройденный его предками, распознать изначальные основы и основные элементы, выявить характерные черты и тенденции древней цивилизации, стать действенным стимулом для развития и прогресса его современной цивилизации» [47, с.5].

Кроме того, необходимость исследования и изучения этого вопроса стала еще более важной в меняющихся условиях современного мира и строительства национального государства. На самом деле, конструктивные идеи и научно-исследовательская работа, которые Лидер нации проводит на протяжении многих лет и которые доказал на практике, с точки зрения научной логики, истинности и объективности являются наиболее полной и прогрессивной духовной идеей об историческом пути развития, устойчивости таджикской нации и ее государственности [58].

В таких условиях особое значение приобретает накопление историко-научных знаний, научное просвещение прошлого, формирование научно-исторического мировоззрения и, в конечном счете, использование исторического опыта и уроков. В связи с этим изучение жизни и научно-

исследовательской деятельности историков и исследователей, определение их места и вклада в изучение актуальных проблем исторического прошлого также являются важными задачами исторической науки.

Поэтому изучение биографий и научно-педагогической деятельности исследователей и историков, внесших значительный вклад в изучении различных вопросов исторического прошлого таджикского народа, приобрело важное значение и, к счастью, в последние годы стало одним из важнейших и значимых направлений исследований отечественной истории. Изучение деятельности и вклада ученых-историков в исследовании истории таджикского народа, отражение в их исследованиях актуальных вопросов национальной истории, публикация их выдающихся научных трудов оказывают существенное влияние на формирование исторического сознания общества, особенно подрастающего и молодого поколения страны, на воспитание подрастающего и молодого поколения в духе патриотизма и созидания. Также изучение их биографий, научно-исследовательской, педагогической, общественно-политической и творческой деятельности может послужить руководством на пути научного поиска и достойного служения народу и Отечеству.

В этой связи славная биография, жизнь, научная, педагогическая и общественная деятельность одного из выдающихся историков страны, профессора Олуболу Бокиева (1934-1999) заслуживают внимания и составляют тему настоящего диссертационного исследования.

Научные труды профессора О.Б. Бокиева в основном освещают вопросы историографии и источниковедения истории Средней Азии и Таджикистана. Более 200 его научных трудов, статей, программ и учебных пособий по данному направлению опубликованы в Таджикистане и за рубежом, в том числе в городах Москве, Ленинграде, Алматы и других.

Научно-исследовательская деятельность профессора О.Б. Бакиева посвящена, в основном, изучению одной из важнейших

страниц истории территорий современного Таджикистана второй половины XIX — начала XX в., которая считается периодом коренного перелома в истории Средней Азии, в том числе и в исторической судьбе ее коренного народа — таджикского народа, и ее отражению в дореволюционной российской историографии. Русское завоевание внесло коренные изменения в жизнь таджиков Средней Азии, а также на территории современного Таджикистана.

Среди таджикской интеллигенции весьма велико место и научное наследие профессора Олуболу Бокиева, посвятившего себя изучению геостратегической и геополитической истории России и Англии в XIX веке в Центральной Азии, и прежде всего, современных границ Таджикистана. Потому что он являлся одним из первых таджикских исследователей, изучавших эти конкретные научные и идеологические вопросы. Эти вопросы не утратили своей актуальности в нашей повседневной жизни, то есть даже в рамках нового раздела мира, и, более того, они находятся в его центре. Как показывает анализ, борьба между Россией и Англией по поводу раздела Среднеазиатского региона сыграла важную роль в истории колониальных завоеваний этих двух стран. Географическое и стратегически выгодное расположение Центральной Азии, которая находилась в центре этих колониальных и геостратегических сражений, по-прежнему ставит эти регионы в центр геополитических, геостратегических и геоэкономических игр сверхдержав. Это является тем же способом взаимодействия сверхдержав, на примере Англии и России, о котором О. Б. Бокиев еще 50 лет назад предупреждал более поздних историков.

Наряду с негативными последствиями, включая завоевание и введение колониальной системы, колониальную эксплуатацию, разрыв исторических, духовных и культурных связей между таджиками региона, оккупацию царской Россией, Олуболу Бакиев также выделил некоторые позитивные стороны проблемы и представил собственные научные выводы.

Например, изучение и научное исследование Центральной Азии, в том числе истории и культуры таджикского народа, берет свое начало со второй половины XIX века и начала XX века, когда российские исследователи, востоковеды, историки, этнографы, натуралисты своими ценными трудами вносили большой и непреходящий вклад в их научном исследовании и их представление в мировом востоковедении. Кроме того, мемуары, очерки, статьи, записки, переписка и отчеты послов, путешественников, шпионов, военно-политических руководителей на территории Таджикистана в середине XIX — начале XX вв. содержат ценный исторический материал и сведения, имеющие первостепенное значение для отражения этого периода. Также некоторые аспекты и проблемы этого этапа истории Таджикистана нашли отражение в материалах российской и зарубежной периодики.

Именно на основе изучения, исследования, сопоставления и глубокого анализа столь широкой и богатой историографической базы профессор Бокиев отразил социально-экономическое положение, политико-административное устройство территорий современного Таджикистана во второй половине XIX — начале XX вв. Стоит отметить, что многочисленные статьи, кандидатская и докторская диссертации, монографические исследования, выступления и доклады профессора О.Бокиева на протяжении всей его научно-исследовательской и педагогической деятельности преимущественно освещали эту тему и он считается одним из наиболее выдающихся специалистов по отражению истории таджикского народа, особенно территории Таджикистана, в дореволюционной российской историографии.

Несомненно, продукт научного творчества О.Б. Бокиева часто рассматривается как фундаментальное научное исследование в указанном направлении и теме, а его научное осмысление, исследование и анализ имеют особое значение. Изучение выбранной темы не только определяет его вклад в изучение истории территорий Таджикистана второй половины

XIX – начала XX вв. в отечественной историографии, но и способствует осмыслению актуальных проблем этого периода в истории таджикского народа, демонстрации места дореволюционной отечественной историографии и востоковедения в ее научных исследованиях. Поэтому автор надеется, что решение о выборе научно-исследовательской деятельности и вклада профессора О.Б. Бокиева в изучение истории таджикского народа темой диссертационного исследования будет способствовать увековечиванию его доброго имени и плодотворную научную деятельность, а также внесет вклад в возрождение и укрепление культуры признательности и уважения в кругах исторической науки страны.

Степень научной разработанности изучаемой проблемы. Следует отметить, что жизнь, научно-педагогическая деятельность и научные труды профессора О.Б. Бокиева не был предметом детального и отдельного исследования. Можно упомянуть лишь некоторые статьи и воспоминания, имеющие публицистический и массовый характер, отражающие отдельные стороны его плодотворной научно-исследовательской, научно-педагогической и общественной деятельности, отдельные эпизоды его жизни. В отечественной историографии до сих пор не осуществлено комплексное исследование жизни и деятельности, содержания, значения и научной ценности трудов профессора О.Б. Бокиева и его место в отечественной историографии. Некоторые его коллеги, соратники и ученики также частично описали его жизненный путь, научную и педагогическую деятельность, его вклад в исследование и отражение актуальных проблем истории регионов современного Таджикистана второй половины XIX века и начала XX века в русской историографии.

Однако следует отметить, что именно эти статьи и воспоминания его коллег, соратников и учеников, раскрывающие различные стороны его жизни, этапы его научно-исследовательской, педагогической и общественной

деятельности, центральные темы и научную ценность его трудов, его замечательные профессиональные, личные и человеческие качества, заложили основу для широкого изучения жизни и деятельности профессора О.Б. Бокиева. Именно они служили основным материалом для определения различных этапов жизни и деятельности, профессионального и личностного становления профессора О.Б. Бокиева во время написания диссертации. Примечательно и заслуживает особого упоминания то, что все они ясно подчеркивали необходимость изучения и высокую научную ценность его фундаментальных исследований, а в целом — его достойное место в развитии и становлении отечественной историографии.

Некоторые моменты из жизни и деятельности профессора О.Б. Бокиева, различные этапы его научно-исследовательской, научно-педагогической и общественной деятельности, научная ценность его трудов, его выдающиеся профессиональные и личные качества, описываются в статьях М. Бобохонова [50; 51; 52; 53], Ю. Бозорова [52], Н. Акрамова [50; 51], Н. Мирзоева [51; 53], Ю. Шодипура [46; 53], У. Пулодова [51], М. Ибрагимова [51], М. Шергазиева [57], Н. Офаридаева [57], Н. Шакармамадова [57], К. Расулияна [55], Х. Пирумшоева [46], М. Сайдалиева [46], А. Ёрмахмадова [46], З. Бахромова [46], А. Шамолова [46], С. Раджабова [46] и других исследователей [40; 56]. Следует отметить, что эти авторы внесли значительный вклад в изучении жизни и деятельности профессора О.Б. Бакиева, раскрытии его личности как выдающегося ученого-историка, создателя ценных и уникальных научно-исследовательских трудов, искусного педагога и наставника, активного участника научной и общественной жизни, воспитателя молодых ученых и исследователей и, наконец, описании его выдающихся профессиональных и личных качеств как истинного исследователя, преданного науке.

Жизнь, научно-исследовательская, научно-педагогическая, общественная и научная деятельность

профессора О.Б. Бокиева стали объектом научного интереса с конца 1970-х и начала 1980-х годов, когда он, как ученый и историк, находился на пике своей карьеры. Свидетельством этому служат статьи, заметки, рецензии и оценки его научных трудов в этот период и на других этапах его многогранной деятельности.

Статья одного из ведущих историков страны М. Бобохонова в соавторстве с Ю. Бозоровым представляет собой первую попытку изучения жизни и деятельности профессора О.Б. Бокиева и научную оценку его произведений. Они дали высокую оценку научным исследованиям О.Б. Бокиева, ставили его в один ряд с выдающимися представителями историографии стран Центральной Азии [52]. В данной статье авторы, также проанализировали научно-исследовательские, научно-методические работы и учебные пособия О.Б. Бокиева, представили собственные оценки и оценки других отечественных исследователей их сущности и научной ценности.

В статье известных отечественных историков Н. Акрамова и М. Бобохонова [50] также более подробно описываются различные этапы жизни и деятельности О.Б. Бокиева. Авторы освещают основные моменты периода учебы О.Б. Бокиева в Самаркандском педагогическом институте, его деятельности в качестве преподавателя в школе имени Ф. Энгельса в Гармском городке, его студенчество и учебу в аспирантуре Ленинградского государственного университета им. А. Жданова и продолжение научно-исследовательской и педагогической деятельности в Таджикском государственном университете имени В.И. Ленина. В то же время, в статье отражены его способности и таланты, профессиональные и личные качества, а также усилия на каждом из этих этапов его развития. При этом они дали высокую оценку научным трудам О. Бокиева и характеризовали его как зрелого, скрупулезного, трудолюбивого и требовательного ученого. Кроме того, в статье отмечается вклад О. Бокиева в изучении актуальных

вопросов отечественной историографии, подготовке молодых местных кадров, разработке научно-методических и учебных пособий, его активное участие в научной и общественной жизни исторического факультета и университета.

В коллективной статье, написанной М. Бобохоновым, Н. Мирзоевым, Ю. Шодипуром, посвященной 60-летию со дня рождения профессора О.Б. Бокиева, он характеризуется как уже формировавшийся выдающегося ученого и историка. Авторы предоставили ценную информацию об основных периодах профессионального становления и различных аспектах деятельности профессора О.Б. Бокиева. Отмечая различные стороны его деятельности и выдающиеся научные достижения, авторы ставят его в один ряд с пионерами таджикской историографии и считают его научные труды ценным и фундаментальным вкладом в развитии и становлении отечественной историографии [53].

В статье, посвященной 70-летию со дня рождения и почтению доброй памяти профессора О. Бокиева, говоря о его жизни и деятельности, Шергазиев, Н. Офаридаев, Н. Шакармамадов относят его к числу ярчайших представителей второго поколения бадахшанской интеллигенции, внесших значительный вклад в научную, культурную, политическую и общественную жизнь республики. Несмотря на иную информацию, в отличие от других статей, они освещают некоторые моменты из юности и учебы О. Бокиева в одной из первых и старейших школ Бадахшана — средней школе имени Кирова в городе Хороге. В частности, авторы отмечают, что первые проявления его способностей и талантов проявились еще во время учебы в этой школе [57].

Энциклопедическая статья профессора К. Расулиёна кратко дает сведения об основных этапах жизни, деятельности и научном наследии О.Б. Бокиева [53].

В статье известного отечественного исследователя и историка профессора Х. Пирумшоева также отмечается вклад О.Б. Бокиева в развитии отечественной историографии [46].

Профессор Х. Пирумшоев высоко оценивая научные труды профессора О.Б. Бокиева, указывает на важность их изучения и осмысления. В своей статье он ссылается на вклад профессора О.Бокиева в исследовании различных вопросов истории территорий современного Таджикистана и их отражения в дореволюционной российской историографии. В частности, он подчеркивает, что научные результаты и достижения профессора О.Бокиева по взаимоотношениям народов Средней Азии и русского народа с древнейших времен до XIX века, научному изучению истории и культуры таджикского народа в России считаются оригинальными и фундаментальными исследованиями и имеют большую научную ценность и значимость.

Профессор М. Сайдалиев в своей статье отмечает вклад профессора О.Бокиева в изучение многогранных связей народов Средней Азии и России и резюмирует, что его труды по этой теме имеют огромное научное значение [46].

А. Ёрмахамедов уделил особое внимание отражению проблем научного изучения истории и культуры Средней Азии дореволюционными русскими исследователями, в том числе вклада известного востоковеда Н. Ханикова в трудах профессора О.Б. Бокиева [46].

В трудах профессора О. У Бокиева также рассматриваются социально-экономические проблемы Средней Азии, в частности торговые отношения на территории Таджикистана и их отражение в российской историографии. Один из исследователей в области истории страны Ю. Шодипур обсуждает вышеупомянутую проблему и ее изучение в трудах профессора О. Бокиева [46]. Автор отмечает, что эти вопросы в трудах профессора О.Бокиева обсуждаются на основе обширных исследований дореволюционной российской историографии и архивных материалов, а выводы и обобщения указанного ученого основаны на надежных источниках и убедительных исторических свидетельствах.

Статья 3. Бахромова посвящена отражению вопроса присоединения Памира к России в трудах профессора О. Бокиева [46]. Автор отмечает, что, несмотря на некоторые существующие исследования по этой теме, профессор О. Бокиев был первым, кто на основе разнообразных материалов дореволюционной русской историографии размышлял над этой проблемой и представил научные выводы по различным ее аспектам.

А. Шамолов в своей статье отмечает, что профессор О. Бокиев входит в число наиболее влиятельных таджикских исследователей и историков, а его научные труды имеют большое значение и высокую научную ценность. Заслуженные заслуги и достойное положение профессора О.Б. Бокиева в развитии отечественной историографии и подготовке квалифицированных краеведов нашло отражение также в статье С. Раджабова [46]. Кроме того, в 2014 году по случаю 80-летнего юбилея и в честь доброй памяти профессора О. Бокиева также был опубликован библиографический сборник, включающий важные даты его жизни и список его трудов [40; 56].

Также в материалах научно-теоретической конференции «Отражение дореволюционной истории таджикского народа в трудах профессора О.Б. Бокиева», посвященной 90-летию профессора О.Б. Бокиева, было опубликовано множество научных статей историков. В этом материале многие историки высказали свои мысли о значении трудов профессора О.Б. Бокиева в познании истории таджикского народа [45].

В конференции, материалы которых были использованы в диссертации, приняли участие и выступили с докладами Х. Пирумшоев [45, с.4-15], А. Шамолов [45, с.16-25], Н. Мирзоев [45, с.34-43], А. Ёрмахмадов [45, с.56-66], Д. Алимов [45, с.66-72], Т.М.Гуломов [45, с.72-81], К.Д. Собирова [45, с.81-92], Н. Хакимов [45, с.94-98], Э.Х. Ходжибеков [45, с.98-105], Дж.А.Абдукаримов [45, с.105-111], Ю. Шодипур [45, с.111-121], С.У.Асоев, [45, с.121-130] А.Ё.Комилбек [45, с.130-144],

М.К. Иззатова [45, с.144-153], Дж.Шарипов [45, с.153-159], С.Сайнаков [159-163], С. Гуломшоев [45, с.163-171], С.С. Шарофуддинов [45, с.171-177], Х.Д. Наврузбекова [45, с.177-182], М.М. Халимова [45, с.182-190], Х.Б.Сангалиев [45, с.190-193], и другие представители научных и образовательных учреждений страны.

Источниковедческая база исследования. Тема исследования имеет широкую и богатую источниковую базу, включающую научные исследования О. Бокиева, делопроизводственные документы, дневники и личные записки, архивные материалы и т. д., которые условно можно разделить на четыре группы:

– **к первой группе** относятся научные труды О.Б. Бокиева - кандидатская и докторская диссертации, научно-исследовательские монографии, научные и популярные статьи, научно-популярные книги, брошюры, учебно-методические пособия, научные доклады, тексты лекций и выступлений [1-38; 39; 41-44; 48; 54; 59-62]. Изучение и анализ ценных научных трудов профессора О. Бокиева показало, что особое место в его научных изысканиях и исследованиях занимают, прежде всего, актуальные вопросы истории таджикского народа второй половины XIX века и начала XX века. Отражение изучения истории и культуры таджикского народа в целом и территории современного Таджикистана в дореволюционной российской историографии является одной из основных тем научных исследований О. Бокиева.

Отражение политической обстановки, административно-управленческого устройства, причин и последствий оккупации Россией регионов современного Таджикистана, русско-английского соперничества в Средней Азии, экономического и социального положения таджикских горных сословий на основе источников и материалов дореволюционной русской историографии на протяжении всей жизни и научной деятельности О. Бокиева занимали центральное место в его научных исследованиях. Им впервые в отечественной

историографии выполнены фундаментальные исследования по указанным темам и проблемам, имеющие большое научное значение. Показать вклад и место, определить основные направления и этапы научно-исследовательской деятельности, научную концепцию и теоретико-методологическую позицию профессора О. Бокиева возможен только на основе изучения и исследования структуры, содержания и содержательной стороны его научных трудов;

– **вторую группу** составляют архивные материалы, хранящиеся в архивах Таджикского национального университета, Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана. В частности, годовые отчеты и стенограммы заседаний Совета ученых Таджикского национального университета, Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана по обсуждению кандидатских и докторских диссертаций, научных монографий среди архивных материалов имеют большое значение. Данный материал, несмотря на свою нерегулярность, имеет большое значение в раскрытии теоретико-методологической позиции и видение О. Бокиева, выявлении этапов его жизненного и научного пути и научных достижений;

– **третья группа** включает материалы из личного архива профессора О. Бокиева. Следует отметить, что автор столкнулся с определенными трудностями при написании диссертации из-за неорганизованности и разрозненности материалов личного архива. Однако в его личном архиве имеются необходимые материалы для написания диссертации, в том числе заметки по вопросам историографии таджикского народа, рецензии, тексты лекций, анкеты, личные дела, свидетельства, письма, воспоминания, личные документы и т. д. Для выяснения и раскрытия некоторых аспектов изучаемой проблематики использованы неопубликованные материалы личных архивов, которые впервые введены в научный оборот;

– **четвертая группа** состоит из сборника документов, материалов партийных собраний, конференций, фотосессий Профсоюза Таджикского национального университета и других официальных документов. В этой группе источников сообщается в основном об активном участии профессора О. Бокиева в общественной жизни и раскрытие его уникальных личных качеств послужили необходимым материалом;

– **пятая группа** охватывает тексты бесед с коллегами, сослуживцами и родственниками профессора О.Бокиева. Беседы с ними дают необходимую информацию о некоторых наиболее скрытых сторонах и различных моментах жизни, личных и профессиональных качествах, конкретных человеческих и нравственных характеристиках, которые проявляются во взаимоотношениях с коллегами, родственниками и окружающими людьми в целом. Использование данной информации способствовало раскрытию личного, нравственного и человеческого облика профессора О. Бокиева;

– **в шестую группу** вошли материалы двух республиканских конференций, посвященных 80-летию и 90-летию основателя кафедры историографии и архивоведения исторического факультета ТНУ профессора О.Б.Бокиева в которых опубликовано более 50 статей историков, ученых, родных и близких профессора О.Б.Бокиева [45; 56].

Связь исследований с программами (проектами), научными темами. Диссертация подготовлена в рамках перспективной программы научно-исследовательской работы кафедры историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального университета. Одним из направлений научно-исследовательской работы кафедры является тема «Отражение истории второй половины XIX века и начала XX века территорий Таджикистана в трудах профессора О.Б. Бокиева» и охватывает тему диссертационного исследования.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ:

Цель и задачи диссертационного исследования.

Основной целью диссертационной работы является изучение и осмысление актуальных вопросов истории регионов современного Таджикистана конца XIX - начала XX вв. на основе научных трудов профессора О.Б. Бокиева. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

- выявление этапов жизненного пути и научной деятельности, становления личности и профессионализма профессора О.Б. Бокиева, анализ его теоретико-методологического подхода к изучению истории территорий Таджикистана (вторая половина XIX в. – начало XX в.) и его отражение в дореволюционной российской историографии;

- показать политическое положение и административное устройство регионов современного Таджикистана во второй половине XIX - начале XX века на основе научных трудов профессора О.Б. Бокиева;

- отражение процесса завоевания территорий современного Таджикистана царской Россией, его причин и последствий в научных исследованиях профессора О. Бокиева;

- отражение вклада О.Б. Бокиева в изучении социально-экономического положения таджикского народа во второй половине XIX - начале XX в.;

- изучение и исследование актуальных вопросов истории таджикского народа в дореволюционной российской историографии на основе трудов О.Б. Бокиева.

Научная новизна исследования заключается в том, что оно является первым диссертационным исследованием, посвященным вкладу О.Б. Бокиева в изучении истории территории современного Таджикистана во второй половины XIX века и начала XX века. Автор предпринял попытку описать историю территории Таджикистана второй половины XIX века и начала XX века на основе научных трудов профессора О.Б. Бокиева и их сравнения с работами

других исследователей. Таким образом, научная новизна диссертации определяется следующими моментами:

- изучены жизненный путь и плодотворная научно-исследовательская деятельность профессора . Б. Бокиева, выявлены факторы и условия формирования его личности, взглядов, научной позиции, основных тем его трудов;

- впервые были собраны и введены в научный оборот не только опубликованные научные труды профессора О.Б. Бокиева, а также статьи, заметки, многочисленные архивные материалы, на основе которых рассмотрены основные темы и вопросы научных исследований и теоретико-методологические взгляды профессора О.Б. Бокиева, раскрыты его образ, личные и профессиональные качества, оценка его научных трудов коллегами и современниками;

- оценивается место и вклад профессора О.Б. Бокиева в изучение актуальных вопросов истории территорий Таджикистана (конец XIX - начало XX вв.) и их влияние на дореволюционную российскую историографию, выявляются основные направления историко-историографических исследований и научная ценность его научных трудов по данному периоду;

- показана роль профессора О.Б. Бокиева в изучении и исследовании политической ситуации, административного устройства и управления территориями современного Таджикистана в конце XIX — начале XX вв.;

- анализируются причины, мотивы, ход и особенности оккупации территорий современного Таджикистана царской Россией, а также ее положительные и отрицательные результаты и последствия в трудах профессора О.Б. Бокиева;

- выделяется вклад профессора О.Б. Бокиева в изучении актуальных социально-экономических проблем таджикского народа во второй половине XIX - начале XX вв.;

- выявлены особенности отражения вопросов истории таджикского народа в дореволюционной российской историографии на основе трудов О.Б. Бокиева.

Теоретико-методологическую основу исследования составляют общеисторические научные методы и научная объективность. Так, в ходе исследования использовались специальные методы историко-биографического, проблемно-хронологического, сравнительно-исторического, историко-типологического, ретроспективного, описательного и историографического анализа.

Биографический метод способствовал прослеживанию и анализу видений, позиций, выявлению основных условий и факторов формирования личности, научного мировоззрения и профессионального становления профессора О.Б. Бокиева. При изучении и сопоставлении закономерностей возникновения исторических явлений использовался сравнительно-исторический метод, а системная обработка и представление информации об исторических проблемах, явлениях и процессах стали возможными в результате использования историко-типологического метода. Ретроспективный метод использовался при изучении историографического подхода к исследованию профессора О.Б. Бакиева. При подготовке диссертации автором были использованы и другие методы исторического исследования, такие как: аналитико-сравнительный, историко-релятивистский анализ, изучение фактов и документов, историко-логическая реконструкция, сравнение, умозаключение.

Научно-теоретическая значимость исследования заключается в том, что результаты диссертационного исследования могут быть использованы при изучении и анализе соответствующих этапов истории таджикского народа, в частности, политической, экономической и социальной ситуации на территориях Таджикистана во второй половине XIX - начале XX века.

Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты могут быть использованы при разработке различных научных и учебно-методических материалов, а также при преподавании спецкурсов для

студентов исторических специальностей в университетах и других высших учебных заведениях страны. Материалы диссертации также способствуют изучению и выяснению актуальных вопросов историографии и источниковедения истории таджикского народа конца XIX - начала XX вв.

Объектом исследования являются научные труды профессора О.Б. Бокиева, посвященные изучению актуальных вопросов истории таджикского народа второй половины XIX - начала XX века, особенно регионов современного Таджикистана, и ее отражению в дореволюционной российской историографии.

Предметом исследования является освещение вклада профессора О.Б. Бокиева в изучении политической ситуации, административно-управленческой структуры, отражения экономического и социального положения регионов современного Таджикистана в дореволюционной российской историографии, одновременно рассматривая его историографическую концепцию.

Тема исследования основана на изучении трудов профессора О.Б. Бокиева, посвятившихся истории территорий Таджикистанаво второй половине XIX века и начале XX века.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации отражается в уровне научной новизны диссертации, научных положениях, представленных на защиту, научных статьях, докладах на научно-практических конференциях, а также в манере изложения, постановке проблем и стиле написания диссертации. Все этапы исследования – выбор темы, ее обоснование, определение ее значимости, определение основной цели исследования и выполнение поставленных задач – осуществлялись при участии автора.

Соответствие диссертации научной специальности. Тема исследования соответствует паспорту специальности 07.00.09 - Историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Положения, выносимые на защиту: На основе анализа и изучения трудов профессора О.Б. Бокиева по истории территорий современного Таджикистана во второй половине XIX века и начале XX века на защиту представляются следующие положения:

1. Заслуженный работник образования Республики Таджикистан, доктор исторических наук, профессор О.Б. Бокиев внес ценный вклад в развитии и становлении таджикской историографии. Наряду с другими видными таджикскими исследователями он стоял у истоков развития отечественной историографии и является автором ценных научных трудов по ее важнейшим проблемам, особенно по отражению истории и культуры Средней Азии, в том числе территории современного Таджикистана, в дореволюционной российской историографии. Труды, написанные профессором О.Б. Бокиевым, посвященные отражению истории Таджикистана в дореволюционной русской исторической литературе, считаются фундаментальными исследованиями по этой теме. Ценное наследие профессора О.Б. Бокиева создано на основе разнообразного и богатого материала дореволюционной русской историографии и его сопоставления с другими источниками. Высокая и исключительная научная ценность трудов профессора О.Б. Бокиева выражается в том, что все важнейшие вопросы истории территории Таджикистана второй половины XIX века изучены, проанализированы и обсуждены на богатом материале дореволюционной русской историографии. Дореволюционная русская историография по истории территорий современного Таджикистана второй половины XIX - начала XX в. занимает особое и первостепенное место. Кроме того, именно дореволюционные русские исследователи впервые заложили основу систематического изучения и научного исследования истории таджикского народа. Учитывая это, изучение, анализ и рецензирование научных исследований профессора О.Б. Бокиева по истории современных территорий Таджикистана второй половины XIX — начала XX века имеет большое научное значение.

2. Преподавательская и научно-исследовательская деятельность составляют основную часть деятельности профессора О.Б. Бокиева. Большую часть своей жизни он посвятил изучению и исследованию различных вопросов истории таджикского народа в дореволюционной русской историографии. Он является одним из тех исследователей, чья интенсивная научно-исследовательская деятельность тесно связана с педагогической деятельностью и подготовкой молодых специалистов и кадров в области отечественной истории и историографии. С первых дней своей научно-педагогической деятельности О.Б. Бокиев уделял особое внимание подготовке специализированных научно-педагогических кадров, разработке научных, методических и учебных материалов и пособий. Он принимал активное участие в написании руководств, книг и образовательных программ как индивидуально, так и в сотрудничестве с другими специалистами. Профессор О.Б. Бокиев внес значительный вклад в подготовку квалифицированных кадров отечественной историографии. В этой сфере деятельности ярко проявились его способности, умения, выдающиеся личные и профессиональные качества, а коллеги и ученики признали его настоящим учителем и наставником.

3. Профессор О.Б. Бокиев помимо плодотворной научной, исследовательской и педагогической деятельности, также активно участвовал в общественной жизни. Со студенческих лет он брал на себя различные общественные обязанности и обязательства, выполняя их с большим чувством ответственности и самоотверженности. В этой сфере деятельности также значительно раскрылись его выдающиеся профессиональные и личные качества, умения, способности и таланты. Учитывая его выдающиеся способности и качества, он постоянно выдвигался на ответственные государственные должности администраций университета и партийным руководством разных уровней. Преданные и искренние заслуги профессора О.Б. Бокиева в данном направлении получили достойное и заслуженное вознаграждение.

4. Отражение истории Средней Азии, особенно современных территорий Таджикистана, в дореволюционной российской

историографии в научных исследованиях профессора О.Б. Бакиев занимает ключевую позицию. Его труды по отражению различных вопросов истории современных территорий Таджикистана конца XIX - начала XX вв. в дореволюционной русской историографии считаются фундаментальными исследованиями и имеют высокую и исключительную научную ценность. Работы профессора О.Б. Бокиева созданы на основе изучения и анализа различных источников дореволюционной российской историографии и сопоставления их с архивными данными, поэтому имеют огромную научную ценность и значимость относительно актуальных вопросов истории территорий современного Таджикистана конца XIX - начала XX вв.

5. Политическое положение и территориально-административное устройство территорий современного Таджикистана в конце XIX века и его отражение в дореволюционной российской историографии являются одной из основных тем исследований профессора О.Б. Бокиева. Он отразил особенности территориально-административного устройства территорий современного Таджикистана в этот период на основе разрозненных сведений из трудов, очерков и статей дореволюционных русских авторов, изданных в основном после расширения русских завоеваний в Средней Азии. Как выясняется из содержания трудов профессора О.Б. Бокиева, территория современного Таджикистана накануне российских завоеваний в Средней Азии включала в себя различные самостоятельные или полусамостоятельные административно-политические единицы, которые постоянно находились в состоянии войны и конфликта друг с другом. Это стало одним из главных факторов, приведших к тому, что на территории современного Таджикистана не удалось сформировать единый объединяющий политико-административный, культурный и экономический центр. Несмотря на общие черты, административное устройство регионов Таджикистана имело и некоторые тонкие различия. После завоевания Россией части территорий Средней Азии произошли коренные изменения в территориально-административном

устройстве современного Таджикистана. Нынешние территории Северного Таджикистана были присоединены в состав Туркестанского генерал-губернаторства и включены в российское административно-управленческое устройство. Лишь на последнем уровне управления сохранились некоторые местные особенности. Исследователь установил, что центральные, юго-западные и восточные районы Таджикистана сохраняли свою независимость и местные административно-политические особенности вплоть до завоевания Бухарского эмирата, а затем, в конце XIX века, на их территориях был введен эмиратский административный порядок.

6. Проблема завоевания и присоединения современных территорий Северного Таджикистана и Памира царской Россией также является одной из тем, находящихся в центре внимания исследований и научных изысканий профессора О.Б. Бокиева, который написал о них ценные научные труды. Он первым среди отечественных исследователей задумался над этой темой на основе всестороннего изучения и глубокого анализа разнообразных материалов дореволюционной русской историографии. Причины, ход, особенности, сущность, цели, изменения, результаты, положительные и отрицательные последствия завоевания и присоединения территорий современного Таджикистана царской Россией изложены и описываются в научных трудах профессора О.Б. Бокиева с критической научной точки зрения. Он объективно и тщательно изучил и оценил каждый инцидент и доказательства, связанные с этой темой. Профессор О.Б. Бокиев на основе изучения дореволюционной русской историографии установил, что современные территории Северного Таджикистана, за исключением города Нов и некоторых селений выше по течению Зарафшана, были завоеваны военным путем войсками царской России. Говоря о завоевании Памира, он отметил, что завоевание его территорий происходило двумя путями. Восточный Памир был присоединен к России дважды, в 1876 и 1891–1894 годах, военным путем, а Западный Памир был присоединен к России мирным и добровольным путем в 1895 году, по настойчивым просьбам и требованиям его жителей. Изучение многочисленных трудов

профессора О.Б. Бокиева по этой теме показывает, что он представлял завоевание Средней Азии, включая территории современного Таджикистана, как неизбежное и объективное историческое событие, приведшее к коренным изменениям в жизни ее народов. Наряду с положительными результатами и последствиями завоевания Россией территорий современного Таджикистана он отразил и отрицательные его последствия, основанные на достоверных документах и свидетельствах.

7. В работах О.Б. Бокиева на основе данных дореволюционных исследователей отражено экономическое положение сельской местности Таджикистана во второй половине XIX - начале XX века. Историк подробно и точно показал влияние колониальной политики царского правительства на сельскую жизнь крестьян Таджикистана, которые зачастую занимались землевладением. В частности, внимание историка привлекли изменения в системе землевладения, налогов и сборов, которые в наибольшей степени затронули северную часть Таджикистана. В своих работах он сравнивал экономическое положение сельской местности разных регионов Таджикистана, и в целом не оценивал эти изменения в интересах народа. Также, изучая социальную ситуацию, профессор О.Б. Бокиев стал первым историком, который изучил и осмыслил место наемной работы у народов Таджикистана.

8. В трудах историка отражено состояние промышленности, ремесла и торговых отношений на территории современного Таджикистана, что анализируется и обсуждается в диссертации с учетом его сопоставления с данными других историков. В этой связи он видит одно из положительных последствий присоединения северной части Таджикистана к административным единицам царского правительства в формировании промышленных предприятий, местного рабочего класса и развитии торговых связей, а также его влиянии на другие регионы, населенные таджиками. Создание промышленных предприятий, банков, строительство железных дорог оказало определенное положительное влияние на экономическое положение региона и

общественное мнение. Хотя эти факторы не наблюдались в центральных и южных регионах вплоть до Памира до 1920 года, они оказали влияние на общественное мнение в результате миграции людей на север в качестве рабочих.

Степень достоверности результатов исследования отражается в точности данных, использовании официальных источников, достаточности объема материалов исследования, обработке результатов исследования и объеме публикаций, проведении достоверного диссертационного исследования. Конкретные выводы и предложения представлены на основе научного анализа результатов теоретических исследований.

Этапы исследования. Период исследования диссертации охватывает вторую половину XIX века и начало XX века.

Хронологические рамки исследования охватывают годы жизни и научно-педагогической деятельности профессора О.Б. Бокиева (1934-1999), процесс формирования личности, личностные и профессиональные качества, научные взгляды и позиции, основные этапы его научно-исследовательской деятельности.

Географические рамки исследования включают современные территории Таджикистана на основе анализа трудов профессора О.Б. Бокиева.

Утверждение и апробация результатов исследования. Диссертация подготовлена на кафедре историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального университета и неоднократно обсуждалась на заседаниях кафедры. Основное содержание исследования представлено в виде докладов на научных конференциях. По теме диссертации автором опубликовано 6 научных статей, в том числе 4 статьи в научных журналах, рецензируемых ВАК Минобрнауки России и ВАК при Президенте Республики Таджикистан, а также две статьи на изданных сборниках материалов республиканских научных конференций.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликовано 4 статьи в научных журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, пяти параграфов, заключения, списка использованных источников и литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Первая глава диссертации под названием **«Отражение политической ситуации и административного устройства современных регионов Таджикистана второй половины XIX века и начала XX века в исследованиях О.Б. Бокиева»**, состоит из двух параграфов. В ней рассматривается научно-исследовательская деятельность профессора О.Б. Бокиева и политическая ситуация на территории современного Таджикистана в период колониальной политики царской России.

В первом параграфе первой главы **«Профессор О.Б. Бокиев – выдающийся исследователь и историк»** автор утверждает, что профессор О.Б. Бокиев за время своей карьеры внес большой вклад в развитие историографии и подготовку молодых ученых в Таджикистане. Свидетельством достойного вклада этого выдающегося историка в развитие таджикской науки является, прежде всего, высокая оценка, оказанная ему правительством того времени. В частности, Министерством образования Таджикистана и Союзом молодежи Таджикистана О.Б. Бокиев награжден знаками «Отличник образования Таджикистана», «Отличник высшего образования СССР», «Ветеран труда», «Заслуженный работник образования Республики Таджикистан» и другими [50]. Также, О.Б. Бокиев был членом диссертационного совета по защите докторских диссертаций по истории при Таджикском национальном университете и Институте истории, археологии и этнологии имени Ахмада Дониша Академии наук Таджикистана. Под его руководством защищено более десяти кандидатских и одна

докторская диссертации. Что касается научно-исследовательской деятельности профессора О.Б. Бокиева, становится ясно, что основное внимание он уделяет исследованию историографии Средней Азии и Таджикистана и ее отражению в дореволюционной российской историографии. По указанной теме им опубликовано более 200 научных работ, статей, учебных и вспомогательных программ в Таджикистане, России и Казахстане [40].

Основными темами его исследований являются вопросы землевладения в Средней Азии, формы феодальных налогов и повинностей, труд в дореволюционном Таджикистане, конкуренция между Англией и Россией по вопросу о присоединении территории Таджикистана к России, в том числе завоевание и присоединение Памира, ее положительные результаты, размышления о торговых связях, общее экономическое и социальное положение территории современного Таджикистана с точки зрения русских востоковедов и т. д. [51]. В то же время следует признать, что большинство этих вопросов нашло яркое и точное отражение в трудах и статьях этого плодовитого ученого. С 1972 по 1992 год О.Б. Бокиев продолжал свою научно-педагогическую деятельность в должности доцента кафедры истории СССР. В то же время он также занимался административными и общественными обязанностями, к которым относился с особой ответственностью и серьезностью. Например, с 1980 по 1982 год он был назначен заместителем декана исторического факультета Таджикского государственного университета имени В.И. Ленина. Позднее, в 1982-1983 годах, он был назначен деканом вышеуказанного факультета [55].

Во втором параграфе было проанализировано и обсуждено **«Политическое положение и территориально-административное устройство современных регионов Таджикистана во второй половине XIX-начале XX века в трудах профессора О.Б. Бокиева»**. Примечательно, что изучение политического, экономического, социального

положения, а также административно-управленческого устройства современных регионов Таджикистана и его отражение в дореволюционной российской историографии в исследовании профессора О. Бакиева занимают особое место и являются главным объектом его изучения и научных исследований [12; 14; 19; 43; 59; 61; 62]. Его труды по осмыслению и научному исследованию вышеуказанных вопросов имеют особую и исключительную научную значимость, поскольку основаны на непосредственных и ценных сведениях из дореволюционной русской историографии. В свою очередь, дореволюционные русские авторы первыми заложили основу комплексного научного изучения регионов Таджикистана. Поэтому их собранные сведения и материалы, на основе которых созданы труды профессора О. Б. Бокиева, имеют высокую ценность и исключительную значимость.

Изучая и описывая политико-административное устройство современных территорий Таджикистана, профессор О. Б. Бокиев отметил, что разнообразные материалы дореволюционной русской историографии по данному вопросу можно разделить на три группы: материалы по политическому положению и административному устройству 1) Бухарского эмирата; 2) Кокандского ханства и других независимых и полунезависимых княжеств на территории современного Таджикистана. Кроме того, дореволюционные российские исследователи собрали большой объем информации об административно-управленческих изменениях и преобразованиях на территориях, вошедших в состав царской России.

Как известно, часть территорий Северного Таджикистана (Канибадам, Исфара, Ашт) до 1876 года входила в состав Кокандского ханства, а Ходжент, Ура-Тюбе и Нов постоянно находились в центре конфликта между кокандскими ханами и Бухарским эмиратом. Профессор О.Б. Бокиев в своих работах, размышляя и рассматривая политическую историю и

административное устройство этих территорий, отмечал, что в отечественной историографии до начала XIX века имелись разрозненные и разнообразные сведения об этих регионах, однако сбор ценного научного материала о Средней Азии, включая северотаджикистанские владения и другие регионы, относится к первой половине XIX века. В этот период Среднюю Азию посетили русские путешественники, исследователи, военные, разведчики, послы и другие официальные лица, оставившие после себя уникальные исторические, историко-литературные сведения, ценные архивные и дипломатические материалы, имеющие высокую научную и историческую ценность [14, с.12].

Наряду со сбором научных материалов в этот период были опубликованы и первые научные труды по Средней Азии, в том числе по истории и культуре таджиков.

В третьем параграфе **«Обзор вопроса о завоевании территорий Северного Таджикистана и Памира царской Россией в исследованиях профессора О.Б. Бокиева»** рассматривается специфика захватнической политики царской России в этом регионе. Вопрос завоевания и присоединения территорий современного Таджикистана войсками царской России в исследовании профессора О. Бокиева занимал особое место и находился в центре его внимания со второй половины 1960-х годов. В кандидатской и докторской диссертациях, научных монографиях, многочисленных статьях, выступлениях, лекциях и научных докладах профессора О. Бокиева также уделяется этому вопросу большое внимание. Стоит отметить, что в 1994 году О.Б. Бокиев опубликовал результаты своих многолетних плодотворных исследований, изысканий и усилий по этой теме в виде отдельной монографии, которая считается ценным и исторически значимым трудом по данной теме [41].

Поэтому исторические и историографические труды профессора О.Б. Бокиева, опираясь на непосредственные и достоверные материалы и источники дореволюционной

русской историографии, представляет нам совершенно новую картину исторических событий и развития современных территорий Таджикистана в связи с завоеванием его войсками царской России и одновременно способствует его научному осмыслению и освещению.

В этой связи профессор О.Б. Бокиев прежде чем заняться изучением вопроса завоевания Средней Азии, и в частности современных территорий Северного Таджикистана, царской Россией, всесторонне проанализировал и обсудил мысли, идеи и мнения правящих российских политических и военных кругов по этому вопросу. В работе также подробно проанализированы и сопоставлены сведения и содержание архивных материалов, отчетов административных и военно-политических деятелей, трудов, очерков, статей и мемуаров авторов, а также дореволюционной русской периодической печати относительно основных политических, геополитических, экономических и военных целей и мотивов завоевания Средней Азии в целом и территорий Таджикистана в частности.

На основе анализа и сопоставления имеющихся материалов и информации по указанной проблеме О. Бакиев приходит к выводу, что в целом дореволюционные русские авторы вспоминали географические, цивилизационно-культурные, этнографические, политические и военно-экономические факторы и причины завоевания Средней Азии царской Россией, одновременно поддерживая и пропагандируя его [41, с.17]. Знакомство с трудами профессора О. Бокиева показывает, что наряду с официальными деятелями и правящими кругами царской России, дореволюционные авторы и историки, а также официальная периодическая печать всемерно поощряли и поддерживали военную и политическую экспансию России в Среднюю Азию [11, с.7-14].

О.Б. Бокиев определил, что из среднеазиатских владений Западный Памир был единственным регионом, который добровольно и мирно присоединился к России, без какого-либо

сопротивления и военного конфликта. Об этом наглядно свидетельствуют многочисленные обращения, прошения и письма горного населения Бадахшана к руководителям русских отрядов, колониальной администрации Ферганской области и генерал-губернатору Туркестана с просьбой оказать содействие в борьбе с притеснителями-иноземцами-афганцами (1883–1895) и чиновниками Бухарского эмира (1896–1905) и включить их в состав русского контингента. Жители Бадахшанских гор с нетерпением ждали прибытия каждого русского отряда, надеясь получить помощь и освободиться от гнета, жестокости и зверств чиновников афганских и бухарских эмиров.

Во второй главе – **«Исследование актуальных вопросов социально-экономической жизни второй половины XIX века и начала XX века на территории Таджикистана в трудах О.Б. Бокиева»** проанализировано и рассмотрено положение села, ремесел, промышленности и торговых отношений в регионах Таджикистана в исследуемый период.

Первый параграф второй главы называется **«Отражение экономического положения сельской местности Таджикистана в трудах О.Б. Бокиева»** представляет собой всесторонний обзор общественной жизни народа. Следует отметить, что одним из центральных вопросов, привлекавших внимание исследователя, составлявших основу социально-экономической жизни таджиконаселенных регионов, является вопрос землевладения. Профессор О.Б. Бокиев в этом вопросе опирался прежде всего на труды дореволюционных русских историков и историков-очевидцев того периода. Он отметил, что первым дореволюционным русским историком, который анализировал и размышлял над вопросом землевладения в Бухарском эмирате, был Н.В. Хаников, который еще в 1840-х годах уделил этому вопросу особое внимание. Н. В. Хаников в своих трудах описал четыре формы землевладения в регионе: десятину, оброк, поземелье и вотчинное владение [49, с.114-117].

В своих трудах О. Б. Бокиев дал собственную интерпретацию четырех форм землевладения, описанных дореволюционными русскими историками. Одной из наиболее распространенных форм собственности на землю была десятина, при которой владелец отдавал государству десятую часть урожая. Земли, выплачиваемые данниками, считались завоеванными землями, приобретенными в ходе войн. Дарственные земли представляли собой земли, пожалованные хану мусульманскими правителями различных регионов государства. Хан, в свою очередь, даровал эти земли своим сторонникам. Такие земли также передавались по наследству. Владельцы такой земли могли превратить ее в наследство или вакф. Дарственные земли были меньше земель, принадлежавших государству, и только эмир имел право даровать землю, принадлежащую государству, частным лицам. Такие земли можно было передать по наследству или продать [60, с.245].

Следует отметить, что профессор О.Б. Бокиев, проанализировав труды дореволюционных русских исследователей, выделил следующие формы собственности на землю:

1. Земли поместий, считавшиеся государственными, находились на тех землях, где фермеры платили государству пятую часть или треть урожая. При этой форме землевладения государство логично выступало эксплуататором крестьян;

2. Частные земли, которые считались приватными землями, часто передавались по наследству и принадлежали государственным чиновникам. В свою очередь, такие земли, учитывая их правовой статус, имели две формы: земли, принадлежавшее бухарским чиновникам и освобожденное от налогов; десятинные имения, которые находились в руках фермеров и облагались очень высокими налогами. В современном Таджикистане частные земли не были столь распространены, как в Западной Бухаре;

3. Единоличное землевладение – одна из распространенных форм феодального землевладения, значительно усилившаяся после присоединения современной территории Таджикистана, особенно юго-восточной части, к Бухарскому эмирату. Это была лишь одна из форм условного и временного землевладения. Юридически это была всего лишь одна из особых форм государственных земель. Вот почему дореволюционные исследователи часто упоминали о ней не как об особой форме землевладения, а как о государственной земле;

4. Вакф – форма религиозно-феодального землевладения, принадлежавшая религиозным учреждениям. Все доходы шли в казну религиозного учреждения и духовенства. Наибольшее развитие вакуфные земли получили в северной части Таджикистана. Только к 1887 году число вакфов в Ходжентском уезде достигло 1177 [43, с.26-27]. Внимание профессора О.Б. Бокиева привлекли изменения в земельных отношениях в северной части Таджикистана после его присоединения к царской России.

Во втором параграфе **«Изучение состояния промышленности, ремесел и торговых отношений в районах Таджикистана»** анализируется и обсуждается экономическое положение территорий Таджикистана в период колониальной политики царской России. О.Б. Бокиев в своих трудах значительное внимание уделял вопросу о промышленности и ремеслах на территории Таджикистана, который весьма широко отражен в дореволюционной русской исторической литературе. На основе трудов дореволюционных русских исследователей профессор О.Б. Бокиев отмечал, что промышленность территории Таджикистана в конце XIX века состояла только из перерабатывающих и горнодобывающих отраслей. Из материалов дореволюционной русской исторической литературы видно, что промышленность территории Таджикистана накануне присоединения к России имела чисто кустарный характер и не удовлетворяла в должной мере хозяйственные потребности народа и населения страны.

Оказывается, на территории современного Таджикистана в 1866–1895 годах существовали различные виды ремесел, в том числе ткачество, гончарное дело, кожевенное дело, кузнечное дело, ювелирное дело, плотницкое дело, малярное дело, мыловарение, нефтедобыча. Наибольшее развитие получило ткачество, что нашло отражение в трудах и статьях дореволюционных русских исследователей [59, с.11].

Профессор О.Б. Бокиев отмечает, что промысловая ситуация в верховьях реки Зарафшан впервые была описана в статьях и трудах участников Искандеркульской научно-военной экспедиции А.П. Федченко, А.Д. Гребенкина, П.А. Аминова, Э. Воронца. На основании материала, изложенного в статьях и трудах этих авторов, можно сказать, что торговля на горной территории, а именно в верховьях Зарафшана, развивалась очень медленно.

Профессор О.Б. Бокиев в своих трудах анализировал и рассматривал состояние промышленного сектора в районах компактного проживания таджиков, основываясь на информации российских историков. Одним из факторов изменений в экономической системе, в том числе появления и развития промышленных предприятий, историк назвал завоевание царской Россией территорий, населенных таджиками. Проникновение российского капитализма в регион привело к появлению на землях, заселенных таджиками, элементов капитализма, важнейшими из которых были промышленные предприятия. Несмотря на то, что промышленные предприятия зачастую выпускали полуфабрикаты, это стало важной основой развития промышленности. На базе промышленности сформировался местный рабочий класс. В конце XIX века в северных районах Таджикистана, входивших тогда в состав России, был построен и введен в эксплуатацию ряд промышленных предприятий, что заложило основу формирования буржуазного мышления. В целом, с точки зрения притока буржуазных элементов,

завоевание региона царской Россией характеризуется профессором О. Б. Бокиевым как прогрессивное событие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные достигнутые научные результаты исследования. Завершенное исследование затрагивает одну из актуальных проблем историографии – отражение истории второй половины XIX века и начала XX века территории современного Таджикистана в трудах выдающегося таджикского историка О.Б. Бокиева. Из анализа и изучения трудов этого отечественного историка следует, что его внимание было сосредоточено на одном из важнейших и судьбоносных этапов в истории таджикского народа. Впервые этот исторический период территории Таджикистана был проанализирован и обсужден им с учетом методов историографии. Учитывая научную значимость трудов дореволюционных русских историков, которые в большей степени занимались политической, социальной и экономической жизнью таджикского народа, профессор О.Б. Бакиев исследовал этот исторический период. Изучение трудов профессора О.Б. Бокиева позволило нам сделать выводы, проясняющие и конкретизирующие все научные аспекты темы исследования:

1. Изучение биографии и научно-исследовательской деятельности доктора исторических наук, профессора О.Б. Бокиева продемонстрировало, что он внес значительный вклад в развитие и продвижение отечественной историографии. Олуболу Бокиев считается одним из первых критиков таджикской историографии, и как опытный историк он оставил после себя ценное научное наследие, изучение и исследование которого имеет большое научное значение. Основное внимание историка сосредоточено на исследовании и изучении актуальных вопросов историографии Средней Азии, в том числе современных территорий Таджикистана и их отражении в дореволюционной российской историографии. Он является

автором более 200 научных работ, статей, образовательных и вспомогательных программ по данной теме.

В 1991 году О.Б. Бокиев завершил свои исследования в области историографии и успешно защитил докторскую диссертацию на тему «Таджикистан в дореволюционной российской историографии» в Спецсовете по защите докторских диссертаций при Санкт-Петербургском государственном университете. Даже в сложных условиях первых лет независимости страны он постоянно занимался изучением различных аспектов проблемы отражения истории Таджикистана в дореволюционной российской историографии, стремился наладить образование и преподавание на необходимом уровне, разработать учебно-методические пособия, развивать науку отечественной историографии. В 1993 году по его непосредственной инициативе была создана кафедра историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского государственного университета. После года плодотворной работы на вновь созданной кафедре историографии исторического факультета в 1994 году ему было присвоено звание профессора этой кафедры. В том же году был опубликован еще один его фундаментальный труд «Завоевание и присоединение к России Северного Таджикистана, Бадахшана и Памира», который считается достойным достижением отечественной историографии. Его заслуги отмечены Министерством образования Таджикистана почетными знаками «Отличник образования Таджикистана», «Отличник высшего образования СССР», «Ветеран труда», «Заслуженный работник образования Республики Таджикистан» и другими наградами.

2. Профессор О.Б. Бокиев в своих трудах исследовал и характеризовал политическую ситуацию и территориально-административное устройство современного Таджикистана во второй половине XIX и начале XX века. Его труды по осмыслению и научному исследованию вышеуказанных вопросов имеют особую и исключительную научную

значимость, поскольку основаны на непосредственных и ценных сведениях из дореволюционной русской историографии. В свою очередь, дореволюционные русские авторы первыми заложили основу комплексного научного изучения регионов Таджикистана. Поэтому их собранные сведения и материалы, на основе которых созданы труды профессора О.Б. Бокиева, имеют высокую ценность и исключительную значимость. Эту проблему он затронул в трудах В.В. Вельяминова-Зернова, А.Б. Вревского, Л.Ф. Костенко, М.А. Терентьева, А.Л. Куна, Ю.Д. Южакова, В.Г. Котельнова и Е.Л. Маркова, включившие ценный материал и информацию.

О.Б. Бокиев отразил специфику территориально-административного устройства территорий современного Таджикистана в этот период, опираясь на разрозненные сведения из трудов, очерков и статей дореволюционных русских авторов, изданных в основном после расширения российских завоеваний в Средней Азии. Его работы показывают, что территория современного Таджикистана накануне русских завоеваний в Средней Азии включала в себя различные самостоятельные или полусамостоятельные административно-политические единицы, которые постоянно находились в состоянии войны и конфликта друг с другом. Это стало одним из главных факторов, приведших к тому, что на территории современного Таджикистана не удалось сформировать единый объединяющий политико-административный, культурный и экономический центр. Несмотря на общие черты, административное устройство регионов Таджикистана имело и некоторые тонкие различия. После завоевания Россией части территорий Средней Азии произошли коренные изменения в территориально-административном устройстве современного Таджикистана. Нынешние территории Северного Таджикистана были включены в состав Туркестанского генерал-губернаторства и присоединены в российское административно-управленческое

устройство. Лишь на последнем уровне управления сохранились некоторые местные особенности.

3. Анализ трудов профессора О.Б. Бокиева показал, что одним из центральных вопросов, обсуждаемых историком, было завоевание территорий Северного Таджикистана и Памира царской Россией. В целом можно сказать, что он связывает последствия этого исторического события с политическими, экономическими и социально-культурными изменениями в регионе. Хотя не вся территория современного Таджикистана была завоевана царской Россией, однако колониальная политика оказала свое влияние на все стороны жизни народов Восточной Бухары и Памира. О.Б. Бокиев первым среди отечественных исследователей обратился к этой теме на основе всестороннего изучения и глубокого анализа разнообразных материалов дореволюционной русской историографии. Причины, ход, особенности, сущность, цели, изменения, результаты, положительные и отрицательные последствия завоевания и присоединения территорий современного Таджикистана царской Россией в научных трудах профессора О.Б. Бокиева описываются с критической научной точки зрения. Он объективно и тщательно изучил и оценил каждый инцидент и доказательства, связанные с этой темой. Профессор О.Б. Бокиев на основе изучения дореволюционной русской историографии установил, что современные территории Северного Таджикистана, за исключением города Нов и некоторых селений выше по течению Зарафшана, были завоеваны русской армией. Говоря о завоевании Памира, он отметил, что завоевание его территорий происходило двумя путями. Восточный Памир был присоединен к России дважды, в 1876 и 1891–1894 годах, военным путем, а Западный Памир был присоединен к России мирным и добровольным путем в 1895 году, по настойчивым просьбам и требованиям его жителей. Изучение трудов О.Б. Бокиева показывает, что он представлял завоевание Средней Азии, включая территории современного Таджикистана, как неизбежное и объективное

историческое событие, приведшее к коренным изменениям в жизни его народов. Он также особо выделил негативные последствия и результаты колониальной политики.

4. В работах профессора О.Б. Бокиева рассматривается вопрос об экономической ситуации в сельской местности Таджикистана, которая обсуждается и анализируется в сравнении с трудами других историков. Историк подробно и точно показал влияние колониальной политики царского правительства на сельскую жизнь крестьян Таджикистана, которые зачастую занимались землевладением. В частности, внимание историка привлекли изменения в системе землевладения, налогов и сборов, которые в наибольшей степени затронули северную часть Таджикистана. В своих работах он сравнивал экономическое положение сельской местности разных регионов Таджикистана, и в целом не оценивал эти изменения в интересах народа. Анализ его трудов показывает, что во второй половине XIX и начале XX века в социально-экономической жизни таджикского народа произошли определенные изменения, связанные с внедрением элементов капиталистического общества и смешением его с традиционным феодально-исламским обществом. С одной стороны, эти изменения стали фактором формирования некоторых прогрессивных сил, особенно интеллектуального слоя общества. Из этого класса выделились личности, которые под влиянием этих изменений начали анализировать положение дел. В этой связи одним из социальных вопросов, впервые исследованных историком, является вопрос трудовой миграции и перемещения населения территорий современного Таджикистана в начале XX века.

5. Еще один вопрос, который анализируется в трудах профессора О.Б. Бокиева являлось состояние промышленности, ремесел и торговых отношений в регионах Таджикистана. Наряду с другими политическими и социальными вопросами, историк, опираясь на труды дореволюционных российских исследователей, анализирует и обсуждает последствия

колониальной политики царской России и ее влияние на территории современного Таджикистана. В этой связи он видит одно из положительных последствий присоединения северной части Таджикистана к административным единицам царского правительства в формировании промышленных предприятий, местного рабочего класса и развитии торговых связей, а также его влияние на другие регионы, населенные таджиками. Создание промышленных предприятий, банков, строительство железных дорог оказало определенное положительное влияние на экономическое положение региона и общественное мнение. Хотя эти факторы не наблюдались в центральных и южных регионах вплоть до Памира до 1920 года, однако они оказали влияние на общественное мнение в результате миграции людей на север в качестве рабочих.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПОЛУЧЕННЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

1. Для глубокого и точного изучения истории конца XIX — начала XX вв. необходимо трудов таких выдающихся историков, как профессора О.Б. Бокиева, преподавать в виде специального курса по историографии. Труды этого историка являются ярким примером использования историографического стиля в отечественной науке;

2. В связи с изучением данного исторического периода, который считается периодом преобразований в политической, социальной, экономической и культурной жизни, следует перевести на таджикский язык и сделать доступными для студентов дореволюционные труды русских исследователей. Эти труды отражают историческую, географическую и национальную самобытность таджиков;

3. Необходимо также полностью трансформировать концепцию «присоединения Средней Азии к царской России» в концепцию «завоевания Средней Азии царской Россией». В этой связи следует отметить, что ни один регион со своими социальными, религиозными и историческими особенностями

не присоединился бы мирно к иностранному государству, а главной целью царской России было превратить регион в свою колонию, что впоследствии проявилось в ее политике в отношении населения региона. Нет необходимости делать из иностранцев героев для нации и сегодняшнего поколения;

4. Относительно работ профессора О.Б. Бокиева и сведений дореволюционных российских историков, необходимо провести специальные научные исследования по одному из актуальных вопросов общественной жизни таджикского народа, особенно на территориях современного Таджикистана (относящихся к началу XX века) - трудовой миграции, так как этот вопрос до сих пор оставался вне поля зрения историков.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

I. Список использованных источников

1. Бокиев, О. Земельный вопрос в Средней Азии в освоении русских революционных востоковедов [Текст] / О. Бокиев // Учен. зап. Тадж. гос. ун-т; ист. фак-т; сб. науч. тр. – 1973. – Вып.1. – С.42-63.

2. Бокиев, О. На основании личных наблюдений [Матн] / О. Бокиев // Памир. – 1982. – №9. – С.66-69.

3. Бокиев, О. О памяти благодарных потомков [Текст]: об исследователе Средней Азии, историке В.П. Наливкине / О. Бокиев // Коммунист Таджикистана. – 1990. – №5. – С.69-72.

4. Бокиев, О. Освещение истории Таджикистана в трудах русских дореволюционных востоковедов [Текст] / О. Бокиев // Из истории культурного строительства в Таджикистане: сб. ст. – Душанбе, 1970. – Вып.2. – С.136-161.

5. Бокиев, О. Установление двоевластия колониального типа в Горном Бадахшане [Текст] / О. Бокиев // Вестн. Тадж. гос. ун-та. Сер. история. – 1990. – №2. – С.14-23.

6. Бокиев, О.Б. Англо-русское соглашение 1995 г. о разграничении на Памире и Горном Бадахшане и его последствия [Текст] / О.Б. Бокиев // Центральная Азия. Вчера, сегодня и завтра: (материалы междунар. конф. «Россия в исторических судьбах народов Центральной Азии. Принципы сосуществования: вчера, сегодня и завтра» 21-23 нояб. 1995 г. – Душанбе, 1996. – С.5-7.

7. Бокиев, О.Б. Англо-русское соперничество в Средней Азии в связи с присоединением территории Таджикистана к России [Текст] / О.Б. Бокиев, О.Б. Боктев // Актуальные проблемы истории и историографии Средней Азии (вторая половина XIX начало XXв.): сб. науч. тр. – Душанбе, 1990. – С.23-29.

8. Бокиев, О.Б. В помощь кураторам [Текст] / О.Б. Бокиев // Вестник высшей школы. – 1982. – №1. – С.61-62.

9. Бокиев, О.Б. Вклад А.А. Семёнова в изучение истории Горного Бадахшана и Памира [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе, 1994. – 10 с.

10. Бокиев, О.Б. Внутренние и внешние факторы добровольного вхождения Горного Бадахшана в состав России [Текст] / О.Б. Бокиев // Национальные движения в условиях колониализма (Казахстан, Средняя Азия, Северный Китай): материалы ВСесоюз. «круглого стола» 27-28 июля 1990 г. – Целиноград, 1991. – С.86-92.

11. Бокиев, О.Б. Вопросы истории колониального периода Таджикистана в трудах академика Б.Г. Гафурова [Текст] / О.Б. Бокиев // Научно-практическая конференция, посвященная 80-летию со дня рождения Б.Г. Гафурова. – Душанбе, 1990. – С.7-14.

12. Бокиев, О.Б. Гиссар в освещении русских дореволюционных исследователей [Текст] / О.Б. Бокиев // Таджикистан: вчера и сегодня: материалы конф. посвящ. 70-летию образования Республики Таджикистан. – Душанбе, 1994. – С.6-7.

13. Бокиев, О.Б. Объективные предпосылки победы

социалистической революции на Памире в Горном Бадахшане [Текст] / О.Б. Бокиев // Душанбе: дирӯз ва имрӯз: маводди конфереция бахшида ба 70-умин солгарди эҳёи шаҳри Душанбе. – Душанбе, 1994. – С.15-16.

14. Бокиев, О.Б. Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских революционных исследователей [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 167 с.

15. Бокиев, О.Б. Памир во второй половине XIX в. [Текст] / О.Б. Бокиев // Таджикская Советская Социалистическая Республика. – Душанбе, 1984. – С.92-94.

16. Бокиев, О.Б. Проблема завоевания и присоединения Центральной Азии к России в освещении академика З.Ш. Раджабова [Текст] / О.Б. Бокиев // Маводди конференцияи илмӣ бахшида ба 90-умин солгарди зодрӯзи академики АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ходими шоистаи илми ҷумҳурӣ, аввалин ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, профессор Раҷабов Зариф Шарипович. – Душанбе, 1996. – С.17-18.

17. Бокиев, О.Б. Проблемы завоевания и присоединения территории Таджикистана к России в советской историографии [Текст] / О.Б. Бокиев // Центральная Азия. Вчера, сегодня и завтра: (материалы междунар. конф. «Русия в исторических судьбах народов Центральной Азии. Принципы сосуществования: вчера, сегодня и завтра» 21-23 нояб. 1995 г. – Душанбе, 1996. – С.11-13.

18. Бокиев, О.Б. Проблемы присоединения Памира и Горного Бадахшана к России в исторической литературе [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: ТаджикНИИНТИ, 1994. – 36 с.

19. Бокиев, О.Б. Социально-экономическая и общественно-политическая жизнь Северного Таджикистана [Текст] / О. Б. Бокиев // Вклад русских

исследователей в естественно-историческом изучении Таджикистана во второй половине XIX - нач. XXв. – Душанбе, 1990. – С.145-264.

20. Боқиев, О. Танҳоҳ [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. – Ҷ.7. – С.251.

21. Боқиев, О. Аз таърихи пайдоиши матбуоти равияи демократии рус дар Осиёи Миёна [Матн] / О.Б. Боқиев // Коммунисти Тоҷикистон. – 1969. – №7. – С.28-32.

22. Боқиев, О. Куратор дар мактабҳои олии [Матн] / О. Боқиев // Мактаби советӣ. – 1970. – №6. – С.21-23.

23. Боқиев, О. Қиссаи Хучанд ва сафирони асир [Матн] / О.Б. Боқиев // Илм ва ҳаёт. – 1989. – №5. – С.12-13.

24. Боқиев, О. Муборизаи сокинони Кӯҳистони Бадахшон дар зидди афғонҳои истилогар аз нигоҳи муҳаққиқони рус [Матн] / О.Б. Боқиев // Тезисҳои конференсияи апрелии илмӣ-назариявии профессорону муаллимон. Бахши илмҳои ҷамъиятӣ. – Душанбе, 1994. – С.132-133.

25. Боқиев, О. Музаффар [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1983. – Ҷ.1. – С.527.

26. Боқиев, О. Натиҷаҳои прогрессивии ба Русия ҳамроҳ гаштани Помир ва Кӯҳистони Бадахшон [Матн]: ба ёрии лекторон / О. Боқиев. – Душанбе: Дониш, 1990. – 20 с.

27. Боқиев, О. Нахустин нерӯҳои барқи Бадахшон [Матн] / О. Боқиев // Илм ва ҳаёт. – 1990. – №4. – С.36-37.

28. Боқиев, О. Низомномаи муваққатии идоракунии ноҳияи Помир [Матн] / О.Б. Боқиев // Революцияи Кабири Социалистии Октябр: энциклопедия. – Душанбе, 1987. – С.456.

29. Боқиев, О. Омӯзиши забон ва таърихи халқҳои

Осиёи Миёна дар Русияи тоинкилобӣ [Матн] / О. Боқиев // Уфуқҳои илм. – 1988. – №1. – С.40-46.

30. Боқиев, О. Снесарев Андрей Евгеньевич [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. – Ҷ.7. – С.80.

31. Боқиев, О. Ҳукумати муваққатии Туркистон дар Помир [Матн] / О.Б. Боқиев // Революцияи Кабири Социалистии Октябр: энциклопедия. – 1987. – С.837-838.

32. Боқиев, О. Ҷамъиятҳои илмии Осиёи Миёна [Матн] / О. Боқиев // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1988. – Ҷ.8. – С.458.

33. Боқиев, О.Б. Низомномаи муваққатии идоракунии райони Помир [Матн] / О.Б. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1984. – Ҷ.5. – С.181.

34. Боқиев, О.Б. Омӯзиши таъриху забонҳои халқҳои Осиёи Миёна дар Русияи тоинкилобӣ [Матн] / О.Б. Боқиев // Изв. АН ТаджССР. Сер.: Востоковедение, история, филология. – 1991. – №1. – С.27-34.

35. Боқиев, О.Б. Системаи хирочу андоз дар Кӯҳистони Бадахшон фарқи байни закот ба саркорӣ [Матн] / О.Б. Боқиев // Маводди конфронси ҷашнии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 50-солагии донишгоҳ. – 1998. – С.207.

36. Боқиев, О.Б. Таърих таҳқиқоти ҳақиқиро металабад [Матн] / О.Б. Боқиев // Паёми Донишгоҳ. Бахши Таърих. Ҳуқуқ. – 1993. – С.36-44.

37. Боқиев, О.Б. Чанд мулоҳиза роҷеъ ба мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинкилобӣ [Матн] / О.Б. Боқиев, Ю.Ш. Бозоров // Изв. АН ТаджССР. Отд-ние обществ. наук. – 1985. – №2. – С.18-24.

38. Боқиев, О.Б. Шаклҳои асосии андозу уҳдадорӣҳои феодалӣ дар давраи феодализм [Матн] / О.Б. Боқиев // Мактаби советӣ. – 1968. – №9. – С.33-36.

II. Монографии, учебники, учебные материалы

39. Бабаханов, М. Баъзе масъалаҳои асосии таърихи СССР таърихшиносӣ [Матн]: дастури таълимӣ / М. Бабаханов, О. Боқиев, А. Ёрмаҳмадов, С. Пулодов. – Душанбе: ДДТ, 1990. – 113 с.

40. Боқиев Олуболу Боқиевич [Текст]: библиографический список к 80-летию со дня рождения. – Душанбе, 2014. – 11 с.

41. Боқиев, О.Б. Завоевание и присоединение Северного Таджикистана, Памира и Горного Бадахшана к России [Текст] / О.Б. Боқиев. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 272 с.

42. Боқиев, О.Б. Приложение к докторской диссертации «Таджикистан в русской дореволюционной историографии» [Текст] / О.Б. Боқиев. – Душанбе, 1991. – 39 с.

43. Боқиев, О.Б. Социально-экономическое положение Таджикистана в дореволюционной русской историографии [Текст] / О.Б. Боқиев. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 152 с.

44. Дастури методӣ оид ба навиштани корҳои курсӣ [Матн] / мурат.: О.Б. Боқиев, У.П. Пулодов. – Душанбе: УДТ, 1989. – 24 с.

45. Инъикоси таърихи тоинкилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Боқиев [Матн]: маводди конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии профессор О.Б. Боқиев / зери таҳрири С.С. Шарофуддинов, Б. Неъмонов. – Душанбе, 2024. – 229 с.

46. Маводди конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 80-солагии профессор О.Б. Боқиев [Сабти видеоӣ]. – Душанбе, 2014. –

47. Раҳмонов, Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 560 с.

48. Русские исследователи Таджикистана: в помощь лектору [Текст] / сост. О.Б. Бокиев. – Душанбе: О-во «Знание» ТаджССР, 1986. – 23 с.

49. Хаников, Н.В. Описание Бухарского ханства [Текст] / Н.В. Хаников. – СПб., 1843. – 286 с.

III. Статьи, отчеты в сборниках и периодических изданиях

50. Акрамов, Н. Омӯзгори пурдону олимони нуктасанҷ [Матн] / Н. Акрамов, М. Бобохонов // Комсомоли Тоҷикистон. – 1985. – 11 январ.

51. Акрамов, Н. Чӯяндаи сарнавишти мардум [Матн] / Н. Акрамов, Ҷ. Пулодов, М. Иброҳимов ва диг. // Чумҳурият. – 1994. – 4 июн.

52. Бобохонов, М. Қонеъ нашавӣ ба ҳар чӣ ёбӣ [Матн] / М. Бобохонов, Ю. Бозоров // Муаллимон. – 1984. – 23 июн.

53. Бобохонов, М. Мунаққиди таърих [Матн] / М. Бобохонов, Н. Мирзоев, Ю. Шодипур // Тоҷикистон. – 1994. – 20 май.

54. Бокиев, О.Б. Торговля на территории Таджикистана в освещении дореволюционной периодической печати [Текст] / О.Б. Бокиев // Сборник работ аспирантов. – Душанбе, 1968. – Вып.6. – С.116-132.

55. Бокиев Олуболу [Матн] / Қ. Расулиён // Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2014. – Ҷ.3. – С.42.

56. 80 лет со дня рождения профессора Бокиева Олуболу Бокиевича [Текст] // Русский язык и литература в Таджикистане. – 2024. – 20 май.

57. Шерғозиев, М. Чунон зӣ, ки номат ба таҳсин кунанд [Матн] / М. Шерғозиев, Н. Офаридаев, Н. Шакармамадов // Бадахшон. – 2004. – 4 май.

58. Ятимов, С. Эҳёи миллат-бақои давлат [Матн] / С. Ятимов // Чумҳурият. – 2023. – №171 (24 782). – 24 август.

IV. Диссертации и авторефераты

59. Бокиев, О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана второй половины XIX в. в русской дореволюционной и исторической литературе [Текст]: автореф. дисс... канд. истор. наук: 07.00.00 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Л.: Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1969. – 15 с.

60. Бокиев, О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана второй половины XIX в. в русской дореволюционной и исторической литературе [Текст]: дисс... канд. истор. наук: 07.00.00 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Л.: Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1969. – 444 с.

61. Бокиев, О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии [Текст]: автореф. дисс... д-ра истор. наук: 07.00.09 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – СПб., 1991. – 46 с.

62. Бокиев, О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии [Текст]: дисс... д-ра истор. наук: 07.00.09 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Душанбе, 1991. – 531 с.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи, опубликованные в научных журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Нуров, С. Саҳми профессор О.Б. Бокиев дар омӯзиш ва инъикоси масъалаи мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинкилобӣ [Матн] / С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2022. – №7. – С.93-99.

[2-А]. Нуров, С. Инъикоси масъалаи рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир оид ба ҳамроҳ намудани

Помир дар осори О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С.302-308.

[3-А]. Нуров, С. Инъикоси аҳаммияти таърихӣ ҳамоҳанг шудани Осиёи Миёна ба Русия дар осори профессор О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2023. – №8. – С.32-42.

[4-А]. Ғуломов, Т.М., Нуров, С. Инъикоси масъалаи забти ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б.Боқиев. [Матн] / Т.М. Ғуломов, С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2025. – №3. – С.5-12.

II. Научные статьи, опубликованные в другие журналы:

[5-А]. Нуров, С. Инъикоси масъалаи ҳамоҳанг намудани Помир ба ҳаёати Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Инъикоси таърихӣ тоинқилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Боқиев. Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии бузургдошти бунёдгузори кафедраи таърихшиносӣ ва архившиносӣ О.Б. Боқиев. – Душанбе, 2024. – С.198-203.

[6-А]. Нуров, С. Саҳми профессор О. Б. Боқиев дар таҳқиқи вазъи иҷтимоӣ халқи тоҷик дар охири асри XIX ибтидои асри XX [Матн] / С. Нуров // Interpretation and researches. – 2025. – №2 (48). – С.306-321.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Нуров Сухроб Рустамович дар мавзуи «Инъикоси таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Боқиев» барои дарёфти дараҷаи илмӣ омзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.09 – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Калидвожаҳо: Инъикос, таърих, таърихнигорӣ, методҳои таҳқиқоти таърихӣ, Тоҷикистон, масъалаи мубрам, аҳаммият, муҳим, фарҳанг, иқтисод, хоҷагии деҳот, таҳқиқ, мавод, муқоиса, усул, сиёсати мустамликавӣ, омил, наёмод.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии рисола омӯзиш ва инъикоси масъалаҳои мубрами таърихи минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев ба шумор меравад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқотро усулҳои умумилмӣ таърихӣ ва объективияти илмӣ ташкил медиҳанд. Чунончи дар рафти таҳқиқ усулҳои махсуси таҳлили таърихӣ-биографӣ, проблемавӣ-хронологӣ, муқоисавино таърихӣ, таърихӣ-типологӣ, ретроспективӣ, тавсифӣ, таҳлили таърихнигорӣ мавриди қорбурд қарор дода шуданд.

Усули биографӣ барои пайгирӣ ва таҳлили дидгоҳ, мавқеъ, муайян намудани шароит ва омилҳои асосии ташаккули шахсият, ҷаҳонбинии илмӣ ва рушди касбии профессор О.Б. Боқиев мусоидат намуд. Ҳангоми омӯзиш ва қиёси қонуниятҳои зуҳури падидаҳои таърихӣ аз усули муқоисавӣ-таърихӣ истифода шуда, қоркард ва баёни муназзами маълумот оиди масъалаҳо, падидаҳо ва равандҳои таърихӣ дар натиҷаи қорбурди усули таърихӣ-типологӣ имконпазир гардид. Усули ретроспективӣ ҳангоми омӯзиши равиши таҳқиқи таърихнигории профессор О.Б. Боқиев истифода қарда шуд.

Аҳаммияти назариявӣ ва илмӣ амалии таҳқиқ аз он иборат аст, ки натоҷи таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро метавон дар омӯзишу таҳлили марҳилаҳои мубрами таърихи халқи тоҷик махсусан, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX истифода намуд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таҳияи маводди гуногуни илмӣ, таълимию методӣ ва хондани курсҳои махсус барои ихтисосҳои таърихи донишқадаву донишгоҳҳои олии кишвар мавриди истифода қарор дод. Маводди рисолаи мазкурро, ҳамчунин барои омӯзиш ва равшану возеҳ гардонидани масъалаҳои мубрами таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии таърихи халқи тоҷик дар охири асри XIX ва оғози асри XX мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Нурова Сухроба Рустамовича на тему «Отражение истории второй половины XIX - начала XX века территорий Таджикистана в трудах профессора О.Б.Бакиева» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.09 - Историография, источниковедение и методы исторического исследования

Ключевые слова: отражение, история, историография, методы исторического исследования, Таджикистан, актуальные вопросы, значение, важность, культура, экономика, сельское хозяйство, исследование, материал, сравнение, метод, колониальная политика, фактор, последствия.

Цель исследования. Основной целью диссертационного исследования является изучение и отражение актуальных вопросов истории территории современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX века на основе научного наследия профессора О.Б. Бокиева.

Теоретико-методологической основой исследования служат общенаучные принципы историзма и научной объективности. В процессе анализа были применены специальные методы: историко-биографический, проблемно-хронологический, сравнительно-исторический, историко-типологический, ретроспективный, описательный, а также метод историографического анализа.

Биографический метод способствовал прослеживанию и анализу взглядов, научных позиций, а также определению условий и ключевых факторов формирования личности, научного мировоззрения и профессионального становления профессора О.Б. Бокиева. Сравнительно-исторический метод был использован при изучении закономерностей возникновения исторических явлений, а историко-типологический – при систематизации и изложении данных, касающихся исторических событий и процессов. Ретроспективный метод применялся для анализа подходов профессора О.Б. Бокиева к историографическим исследованиям.

Теоретическая и научно-практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты могут быть использованы при изучении и анализе ключевых этапов истории таджикского народа, особенно политической, экономической и социальной ситуации в территориях Таджикистана во второй половине XIX – начале XX века.

Практическая значимость работы заключается в возможности применения её результатов при подготовке различных научных, учебно-методических материалов, а также при преподавании специальных курсов по истории в вузах страны. Материалы диссертации могут способствовать более глубокому изучению и пониманию актуальных вопросов историографии и источниковедения истории таджикского народа в указанный исторический период.

ANNOTATION

to the dissertation of Nurov Sukhrob Rustamovich on the topic "Reflection of the history of the second half of the XIX - early XX centuries of the territories of Tajikistan in the works of Professor O.B. Bakiev" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.09 - Historiography, source studies and methods of historical research

Keywords: reflection, history, historiography, methods of historical research, Tajikistan, topical issues, meaning, importance, culture, economy, agriculture, research, material, comparison, method, colonial policy, factor, consequences.

The purpose of the study. The main purpose of the dissertation research is to study and reflect current issues in the history of the territory of modern Tajikistan in the second half of the XIX - early XX century based on the scientific heritage of Professor O.B. Bokiev.

The theoretical and methodological basis of the study are the general scientific principles of historicism and scientific objectivity. In the process of analysis special methods were applied: historical-biographical, problem-chronological, comparative-historical, historical-typological, retrospective, descriptive, as well as the method of historiographical analysis.

The biographical method contributed to tracing and analyzing the views, scientific positions, as well as determining the conditions and key factors in the formation of the personality, scientific worldview and professional development of Professor O.B. Bokiev. The comparative-historical method was used in studying the patterns of the emergence of historical phenomena, and the historical-typological method - in systematizing and presenting data related to historical events and processes. The retrospective method was used to analyze the approaches of Professor O.B. Bokiev to historiographic research.

The theoretical and scientific-practical significance of the study lies in the fact that its results can be used in the study and analysis of key stages in the history of the Tajik people, especially the political, economic and social situation in the territories of Tajikistan in the second half of the XIX – early XX centuries.

The practical significance of the work lies in the possibility of using its results in the preparation of various scientific, educational and methodological materials, as well as in teaching special courses on history in the country's universities. The dissertation materials can contribute to a deeper study and understanding of current issues in the historiography and source studies of the history of the Tajik people in the specified historical period.